

Een archeologische opgraving aan de Poelestraat 36 te Groningen (Gr)

M.J.M. de Wit

Met bijdragen van M.C. Blom, M. Daleman, M.C.M. Komen,
C.G. Koopstra, W.A. Out & F. Vrede

ARC-Rapporten 2011-43

Groningen

2011

ISSN 1574-6887

Colofon

Een archeologische opgraving aan de Poelestraat 36 te Groningen (Gr)

ARC-Rapporten 2011-43
ARC-Projectcode 2010/370

Tekst

M.J.M. de Wit,

Met bijdragen van

M.C. Blom, M. Daleman, M.C.M. Komen, C.G. Koopstra, W.A. Out, &
F. Vrede

Afbeeldingen

S.A.R.M. le Biannic, E. Eimermann, L. de Jong, B. Schomaker,
M.J.M. de Wit & K.M. Wojciechowska-Treder

Objectfotografie

L. de Jong

Redactie

K. Otten & N. van Malssen

Status

definitieve versie

Autorisatie — C.G. Koopstra

Uitgegeven door

ARC bv
Postbus 41018
9701 CA Groningen

ISSN 1574-6887

Groningen, 2011

Een recente lijst van de ARC-Rapporten is te vinden op www.arcbv.nl

Projectgegevens

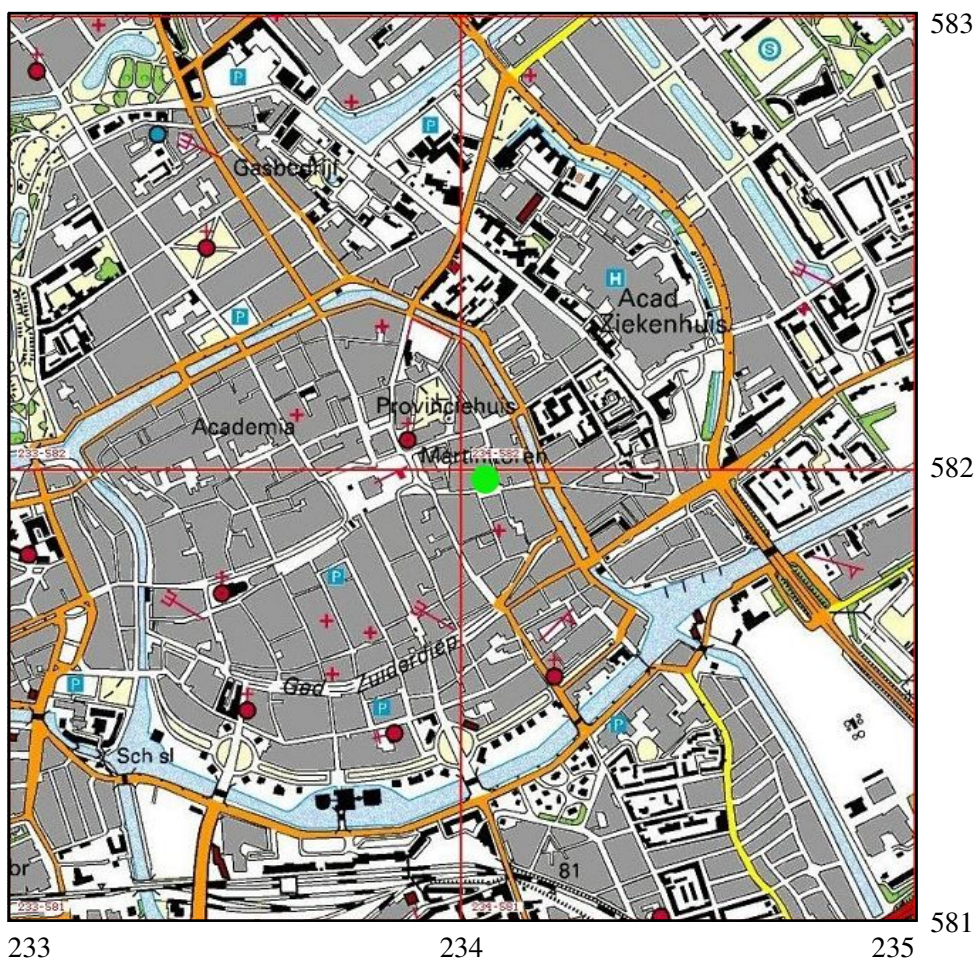
Projectnaam	Poelestraat 36
Projectcode	2010/370
Archisnummer	41.531
Beheer en plaats van documentatie	Archaeological Research & Consultancy
Projectleider	M.J.M. de Wit
Contact	050-3687192/06-55147249, m.de.wit@arcbv.nl
Opdrachtgever	Gemeente Groningen, drs. G.L.G.A. Kortekaas
Contact	050-3678230, g.kortekaas@roez.groningen.nl
Bevoegd gezag	Gemeente Groningen, drs. G.L.G.A. Kortekaas
Contact	050-3678230, g.kortekaas@roez.groningen.nl

Locatiegegevens

Toponiem	Poelestraat 36
Plaats	Groningen
Gemeente	Groningen
Provincie	Groningen
Kaartblad	7D
RD-coördinaten	Centrum: 234.050/581.992
Oppervlakte	140 m ²

Beschrijving onderzoekslocatie

Geologie	Stuwwal, keileem
Geomorfologie	Oostflank Hondsrug
Bodem	Dekzand met daarboven antropogene lagen
Historische situatie	Erf 'De Valkenvlucht', pand Poelestraat 36 met achterhuis
Archeologische verwachting	Stedelijke bebouwing Late Middeleeuwen – Nieuwe Tijd

Afbeelding 1. Topografische kaart van de onderzoekslocatie (binnen groene stip) en omgeving, voorzien van RD-coördinaten. Bron: Topografische Dienst Nederland.

1 Inleiding

1.1 Aanleiding voor het onderzoek

De gemeente Groningen, als eigenaar van de grond, heeft Archaeological Research & Consultancy (ARC bv) de opdracht gegeven om op het perceel Poelestraat 36 een archeologische opgraving uit te voeren, om uitvoering te geven aan het voorschrift: de sloopvergunning. Het onderzoek vond plaats van 28 juni 2010 t/m 1 juli 2010 en van 6 – 14 juli 2010.¹ Het veldteam bestond – in wisselende samenstelling – uit mw. drs. J.J. van Ams, S.A.R.M. le Biannic, drs. E. Eimermann, B. Huizenga, drs. B. Tuin en mw. drs. K.M. Wojciechowska-Treder (veldtechniek en grondwerk). De projectleiding was in handen van mw. drs. M.J.M. de Wit. De graafmachine werd geleverd door fa. Haitsma uit Witmarsum met als machinist T. van Wijngaarden (eerste week) en door G. Zijlstra (overige duur onderzoek). De uitgegraven grond werd in opdracht van Teeninga afgevoerd door fa. Reer.

Op het perceel Poelestraat 36 wordt in opdracht van Grand Café *Time Out* onderkelderde nieuwbouw (een keuken) gerealiseerd. Deze nieuwbouw is noodzakelijk geworden doordat ten behoeve van de bouw van het Groninger Forum het bestaande achterhuis Poelestraat 34, waar zich thans de keuken bevindt, wordt gesloopt. Aangezien het perceel zich in de binnenstad van Groningen bevindt, een terrein van hoge archeologische waarde (AMK-terrein 8.789), was archeologisch onderzoek noodzakelijk.

Bij de uitwerking is het vondstmateriaal gedetermineerd en beschreven door materiaalspecialisten van ARC bv: drs. C.G.A. Koopstra (aardewerk), M.C.M. Komen MA (bouwmateriaal), mw. drs. M.C. Blom (leer), mw. drs. M. Daleman (glas, metaal, pijpen) en dr. W.A. Out (botanische macroresten). Het hout is gedetermineerd door dhr. F. Vrede van de Dienst ROEZ, gemeente Groningen.

1.2 Ligging van het onderzoeksgebied

De onderzoekslocatie ligt in het historische centrum van Groningen (afb. 1 en afb. 2). De onderzoekslocatie heeft een oppervlak van ca. 140 m².

1.3 Doel van het onderzoek

Het doel van een archeologische opgraving is het documenteren van gegevens en het veiligstellen van materiaal van vindplaatsen om daarmee informatie te behouden die van belang is voor kennisvorming over het verleden. Het onderzoek valt in groter kader binnen het langlopende stadskernonderzoek van de gemeente Groningen en het onderzoek in en rond de bouwput van het Groninger Forum. In het

¹De werkzaamheden werden enige dagen onderbroken omdat door de aannemer (fa. Teeninga uit Sauwerd) de oostmuur van Poelestraat 34 moest worden verstevigd en een damwand moest worden geslagen, dit alles in het kader van de veiligheid.

Afbeelding 2. De onderzoekslocatie (rood omlijnd) en directe omgeving. Bron: Google Earth.

Programma van Eisen dat is opgesteld door drs. B. Tuin en drs. G.L.G.A. Kortekaas van de gemeente Groningen zijn de volgende onderzoeksvragen geformuleerd:

- 1 *Welke bodemsporen wijzen op (agrarische en domaniale) bewoning en gebruik in de prehistorie en Middeleeuwen?*
- 2 *Heeft het terrein in de Late Middeleeuwen langere tijd braak gelegen?*
- 3 *Welke erfscheidingen zijn successievelijk te herkennen en kan de afsplitsing van het perceel uit de hof de Valkenvlucht daarin aangewezen worden?*
- 4 *Wanneer is het terrein bebouwd geraakt en welke functies heeft het vanaf toen gehad?*
- 5 *Is het terrein opgehoogd voorafgaand aan de eerste bebouwing?*
- 6 *Wat zeggen de organische resten uit de water- en beerputten over de economische en sociale verhoudingen van de nederzetting?*

1.4 Onderzoeksgeschiedenis

Op basis van archeologisch en historisch onderzoek is een goed beeld van het onderzoeksgebied te schetsen vanaf de Middeleeuwen.² Het onderzoeksgebied ligt aan de rand van de middeleeuwse nederzetting Groningen. In de Middeleeuwen lag de oostelijke stadswal met stadsgracht en Poelepoort hooguit 30 m ten oosten van de locatie. Poelestaat 36 maakte deel uit van het bisschoppelijke erf 'De Valkenvlucht', dat in de Middeleeuwen tussen de Popkenstraat en de Poelestraat-

²Bron: Programma van Eisen, p. 3.

noordzijde lag (Noomen 1990, p. 110). Vanaf de 14e eeuw raakt de noordzijde van de Poelestraat bebouwd (OGD-nr. 289 uit 1325). In 1467 schonk de weduwe van Albert Jarichs het leenroerige goed De Valkenvlucht aan het Fraterhuis, de Groningse vestiging van de Broederschap des Gemenen Levens. De Broederschap droeg het in 1471 over aan Johan Rengers van Ten Post. De leenverhouding met de bisschop van Utrecht bleef tot in de 17e eeuw bestaan. Voor 1471 was in de noordoosthoek van het leengoed De Valkenvlucht het ommuurde *refugium* van de abdij van Wittewierum gebouwd. De locatie Poelestraat 30 (het latere Concert-huis/filmhuis Images) was eveneens al voor 1471 bebouwd en wel op het tracé van een weg (in het verlengde van de Peperstraat) die vanuit de Poelestraat toegang gaf tot ‘de grote hof’ (archief Fraterhuis, inv.nr. 220; afb. 3).

De verdere ontwikkeling van het onderzoeksgebied is verweven met de opkomst van de burgerij, de ontwikkeling van handel, ambacht en diensten en later de herca in de Poelestraat. Poelestraat 36 komt schematisch voor op de 16e-eeuwse stadsplattegronden van Van Deventer en Braun & Hogenberg en met voor- en achterhuis bij Van Geelkercken (1612) en Haubois (ca. 1643; afb. 3). Op de kadastrale minuut van ca. 1830 is tussen voor- en achterhuis nog een kleine ‘krimp’ aangegeven (afb. 4). Luchtfoto’s uit de periode 1925–1972 tonen het tot rijkskantoren/school verbouwde complex in de vorm van een ‘E’ onder een plat dak. Het is (nog) niet bekend wanneer het achterhuis uit de 16e/17e eeuw is gesloopt. Het latere achterhuis is gesloopt in 1984.

Uit vermeldingen in 1659, 1710 en 1736 blijkt dat het pand eigendom was van (en vermoedelijk bewoond werd door) leden van de regentenfamilie Scharff, alias Scherff (1659; Doornbos & Kuiken 1993, p. 14). Latere bewoners/gebruikers van het pand waren:

- 1780 (?)–1826: in eigendom bewoond door koopman H.J. Kniphuisen,
- 1830–1835: in mede-eigendom bewoond door mej. E.C. Kniphuisen,
- 1835 (?)–1890: in eigendom bewoond door koopman/tabaksfabrikant P.H. Pfeiffer c.s.,
- Ca. 1900–1917: Rijkskantoren (Ontvangers en Rijks Betaalmeester) en woning conciërge; verbouwing in 1906, niet onderkelderd,
- 1917–1923: Chr. HBS en (tijdelijk) woning directeur C. Stapelkamp,
- 1924–1934: handelsmaatschappij, rijwielhandel en bewoning,
- Ca. 1935–ca. 1960: schoenwinkel Diderich,
- Ca. 1963–ca. 1971: rijschool Cum Laude en bewoning,
- 1984–1986: restauratie en rehabilitatie met sloop achterhuis,
- Na 1986: winkel (damesmodezaak) en studentenbewoning,
- Ca. 2010: Grand Café Time Out (voorhuis) en studentenbewoning.

In december 1984 is een deel van de locatie Schoolstraat 10–12 opgegraven. Deze locatie ligt een aantal meters ten noordoosten van het huidige onderzoeksgebied, op de hoek van de Schoolstraat met het haaks daarop staande, doodlopende steegje (afb. 5). Tijdens dit onderzoek zijn resten van vloeren en funderingen aangetroffen, alsmede twee beerputten. Hieronder lagen grote, met mest gevulde kuilen en sloten, een greppel, houten paaltjes en paalkuilen. De funderingen, een deel van

Afbeelding 3. Uitsnede uit de kaart van Haubois (ca. 1643). Rood: het achterhuis van Poelestraat 36; groen: het refugium van het klooster Bloemhof te Wittewierum; geel: het pand Poelestraat 30, eens een toegangsweg in de grote hof, vóór 1471 al een huis. Bron: PvE, bijlage 2.

Afbeelding 4. Uitsnede uit de kadastrale minuut uit 1830. Perceel G 768 is Poellestraat 36, bestaande uit een voorhuis, een krimp en een achterhuis. Bron: PvE, bijlage 3.

een plavuizenvloer en één van de beerputten zijn afkomstig van de eerste stenen bebouwing op deze locatie, daterend uit het eind van de 16e – begin 17e eeuw. De sporen die onder deze stenen bebouwing zijn aangetroffen dateren uit de 12e – 13e eeuw en geven aan dat het terrein toen waarschijnlijk een agrarische bestemming had (Carmiggelt et al. 1987, pp. 11 – 15).

Recentere onderzoeken in de nabije omgeving van het onderzoeksgebied betreffen de opgraving aan de Popkenstraat zz in 2003 en de archeologische begeleiding van de aanleg van kabels en leidingen in de Poelestraat en de Schoolstraat in 2009. Het onderzoek aan de Popkenstraat betrof het archeologische onderzoek na aanleiding van het plaatsen van twee ondergrondse afvalcontainers. Op de locatie werden funderingen uit de Nieuwe Tijd sloot- en kuilvullingen uit de Late Middeleeuwen gedocumenteerd. Tussen de bakstenen fundering, daterend uit de 16e eeuw, en de kuilen en sloten bevond zich een antropogeen ophogingspakket (steigeraarde) van meer dan 1,5 m (Wieringa 2009).

Tijdens de archeologische begeleiding van het leggen van kabels en leidingen zijn in de Schoolstraat het restant van een middeleeuws wallichaam (keizand) en fundamente van huizen die hier na de slechting van de wal gebouwd werden aangetroffen. Deze fundamente dateren uit het begin van de Nieuwe Tijd. Ook werden restanten van een laatmiddeleeuws afwateringsriool gevonden. Een vloertje heeft misschien behoord tot een aanbouw aan de binnenzijde van de stadsmuur. De stadsmuur is in het begin van de 17e eeuw afgebroken. In het leidingentracé in de Poelestraat werden alleen recente verstoringen aangetroffen; slechts ter hoogte van Poelestraat 2 waren in de noordwand van de sleuf de restanten van een 19e-eeuwse koekoek, een constructie voor licht- en/of luchttoetreding bij kelders, zichtbaar (Bürmann & Tuin 2010).

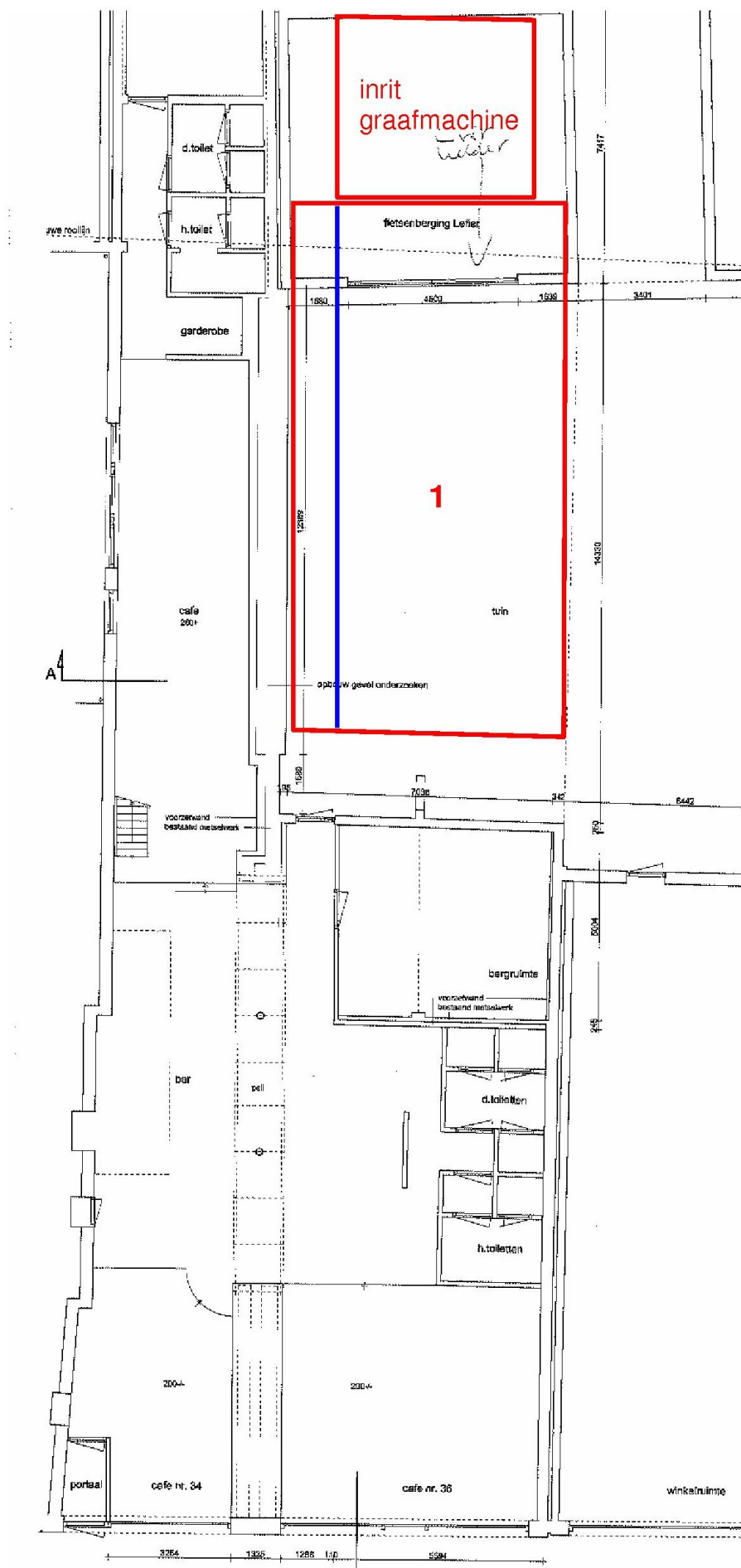
1.5 Werkwijze

Het veldwerk is uitgevoerd zoals voorgeschreven in Programma van Eisen en conform de KNA 3.1. Het plangebied heeft een oppervlakte van ca. 140 m² (20×7 m) en is opgedeeld in een keldergedeelte (ca. 7×14,5 m) en een gedeelte voor een inrit (afb. 6). Het keldergedeelte is in acht vlakken opgegraven (afb. 5). Bij de aanleg van de vlakken werd aan de westkant van de werkput vanaf het maaiveld een talud aangelegd van ongeveer 45° vanwege de oostmuur van Poelestraat 34. Deze muur vertoonde scheuren en men was niet gerust op de stabiliteit van de muur. Het eerste vlak is direct onder de egalisatielaag onder het maaiveld aangelegd, die bestond uit schoon fijn zand. Hierna is na iedere 30–40 cm een vlak gedocumenteerd, net zolang tot het vaste zand werd bereikt. Dit vaste zand bevond zich op ongeveer 3 m –mv (2,65 m +NAP). Ieder vlak is getekend (schaal 1:40, natuurgetrouw ingekleurd), gefotografeerd en de hoogte ten opzichte van NAP is bepaald. Elk aangelegd vlak is met de metaaldetector afgezocht. Vondsten zijn verzameld per spoor en vulling en bij de aanleg van de vlakken in vakken van ca. 7×5 m. Het verzamelen en documenteren van de vondsten is gebeurd met het oog op het dateren van de aangetroffen structuren en het bepalen van de functies ervan. Sporen zijn gecoupeerd, getekend, gefotografeerd en uitgespit. Stenen muren of funderingen,

vloeren en houten wanden zijn na documentatie weggehaald. Er is een noordzuid- en een oostwestprofiel gedocumenteerd.

Afbeelding 5. Locaties van de werkput en van de eerdere archeologische onderzoeken in de omgeving.

Afbeelding 6. Onderzoeksgedeeft met keldergedeeft (1) en inrit voor de graafmachine. De blauwe lijn geeft de bij het ontgraven te houden afstand t.o.v. van de westmuur aan. Bron: PvE, bijlage 6.

2 Sporen en structuren

Tijdens het onderzoek is een aantal sporen en structuren aangetroffen. Deze hebben te maken met zowel de nieuwetijdse bebouwing als met de laatmiddeleeuwse indeling van het onderzoeksgebied. Een overzicht van de acht gedocumenteerde vlakken met bijbehorende sporen en structuren wordt gegeven op afb. 13 t/m 20.

2.1 Nieuwetijdse bebouwing

In de werkput zijn verschillende sporen aangetroffen die te maken hebben met de nieuwetijdse bebouwing op de onderzoekslocatie; het gaat hierbij onder andere om restanten van het voormalige achterhuis van het pand Poelestraat 36. De nieuwetijdse sporen en structuren zijn onder te verdelen in zes fasen (afb. 7).

Fase 1

De oudste fase bestaat uit s40, een grondverbetering met veel puin erin. De grondverbetering ligt in het verlengde van de huidige scheiding tussen de percelen Poelestraat 36 en 38 (afb. 16 t/m 18) en heeft waarschijnlijk deel uitgemaakt van het achterhuis van Poelestraat 38.

Fase 2

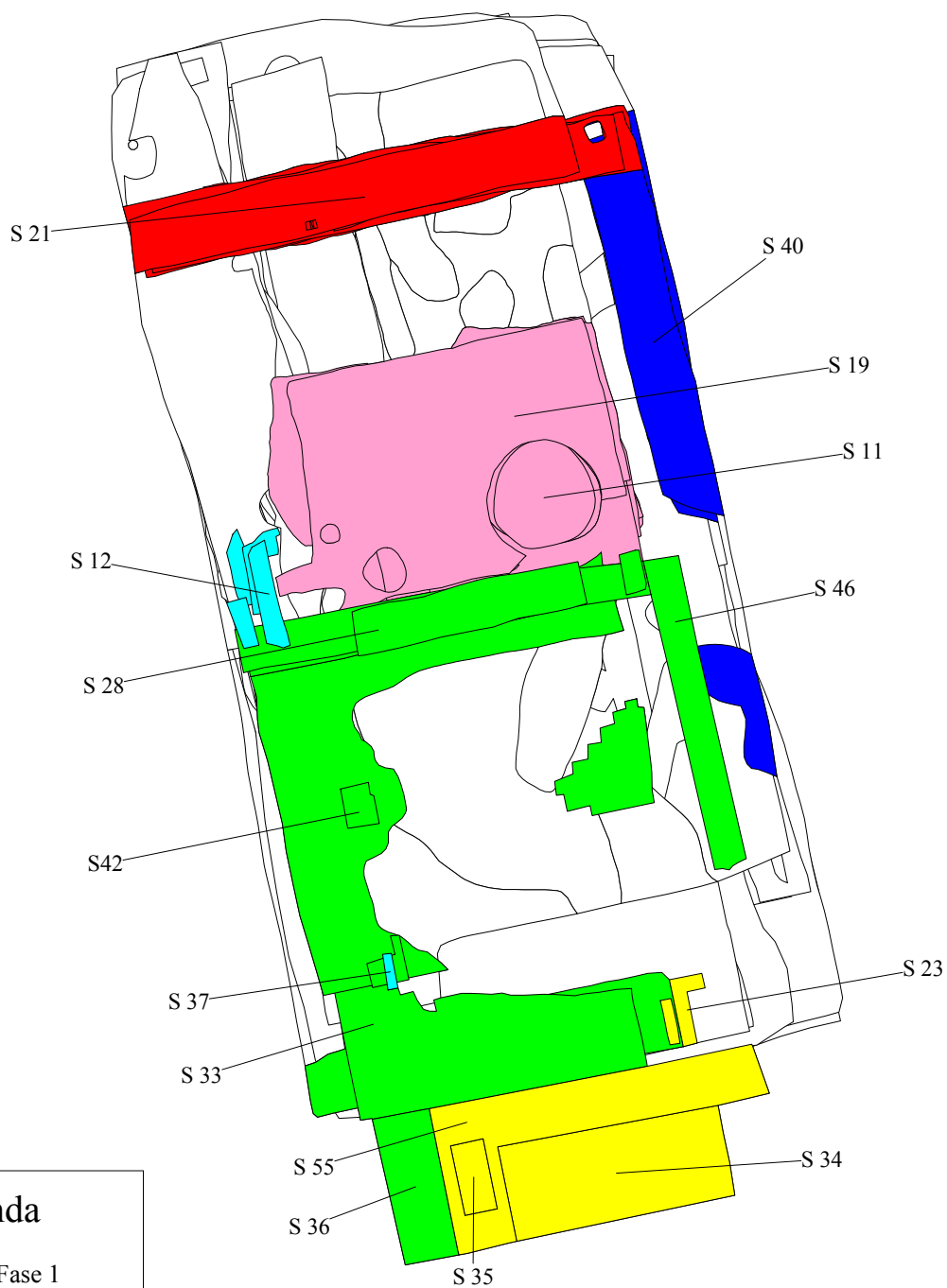
De daaropvolgende fase bestaat uit een tweede grondverbetering, die in het noordelijk deel van de werkput ligt (s21). Deze grondverbetering, die bestaat uit vrij schoon zand met her en der een brok puin, heeft een oostwest oriëntatie en ligt over s40 heen. Het is niet duidelijk bij welke bebouwing s40 hoort. Mogelijkerwijs behoort deze tot bebouwing die ten noorden van het onderzoeksgebied ligt en dus buiten de werkput.

Fase 3

De derde fase van de nieuwetijdse bebouwing bestaat uit een in baksteen opgemetselde ronde waterput (s11) met vierkante ingraving (s19; afb. 8). De waterput reikt diep, hij werd in het tweede vlak reeds aangetroffen (ca. 3,63 m +NAP) en op het diepste niveau van de opgraving (ca. 2,4 m +NAP) was de bodem van de waterput nog niet bereikt. Het vondstmateriaal dat zowel in de insteek als in de vulling van de put zelf werd aangetroffen dateert uit de periode Late Middeleeuwen – Nieuwe Tijd. Het middeleeuwse aardewerk en bouw materiaal (dakpan) kan worden beschouwd als ‘opspit’, aangezien de put door middeleeuwse sporen heen is gegraven. Op basis van de wijze van constructie en het baksteenformaat wordt de waterput in de 15e – eerste helft 17e eeuw geplaatst.

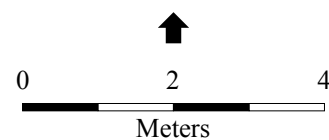
Fasen 4 en 5

De restanten van het voormalige achterhuis van Poelestraat 36 vertegenwoordigen fasen 4 en 5 van de nieuwetijdse bebouwing. Dit achterhuis is in 1984 (grondig) gesloopt en wordt begrensd door s28 en s46 (muurwerk). Binnen dit achterhuis zijn resten van een keldervloer waargenomen, die bestond uit een ondervloer van baksteen met daarop een vloer van roodbakkende tegels (afb. 9; zie ook paragraaf 3.2).

Legenda

- Fase 1
- Fase 2
- Fase 3
- Fase 4
- Fase 5
- Fase 6

Afbeelding 7. Fasering van de bewoning in de Nieuwe Tijd.

Afbeelding 8. Waterput in vlak 3 (boven, middenin vlak) en gemetselde schacht in detail in vlak 2 (onder). Foto's: S.A.R.M. le Biannic.

Aan de zuidkant van de werkput, deels onder de huidige achtermuur van Poelestraat 36, werden een waterkelder van Friese geeltjes met mangat en putgat en de oude keldertrap aangetroffen (afb. 10 en 11, boven). De huidige achtermuur is gefundeerd op de waterkelder. Tegen de waterkelder aan ligt een muur van rode baksteen die bepleisterd is. De keldertrap is gemaakt van baksteen en is direct te relateren aan de onderste, bakstenen vloer die in de werkput is aangetroffen. De keldertrap bevindt zich recht onder de huidige achterdeur van het pand Poelestraat 36. Op basis van het onderzoek naar het bouwmateriaal kan het muurwerk (s28) in de 15e – eerste helft 17e eeuw worden gedateerd.

Deze datering geldt ook voor de ondervloer van baksteen. De tegels van de bovenvloer hebben een recentere datering: 17 – 19e eeuw, maar de vloer zal gezien de context in de 17e eeuw te dateren zijn. Aangezien het achterhuis jonger is dan beide grondverbeteringen (s40 en s21), lijkt een datering voor het achterhuis in het begin van de 17e eeuw waarschijnlijk.³ De keldertrap behoort ook tot deze fase. Sporen 12 en 37 betreffen muurtjes die in het verlengde liggen van de keldertrap. Spoor 12 zou het restant kunnen zijn van een achteruitgang van de kelder.

Fase 6

De laatste fase van de nieuwtijdse bebouwing betreft de waterkelder, die onder de huidige achtermuur van Poelestraat 36 is gelegen. Deze dateert uit de 18e – 19e eeuw. Ook een binnenmuur van friese geeltjes (s23) zou tot deze laatste fase kunnen worden gerekend.

2.2 Laatmiddeleeuwse sporen

Onder en ten noorden van de nieuwtijdse bebouwing zijn een sloot, een mestkuil en enkele (paal)kuilen aangetroffen (afb. 15 t/m 20). De sporen zijn vergelijkbaar met de laatmiddeleeuwse sporen die ten westen van het onderzoeksgebied tijdens de opgraving aan de Schoolstraat 10 – 12 zijn gevonden (zie paragraaf 1.4).

Sloot

De sloot (s29) is ongeveer noordzuid georiënteerd. De bovenkant van de sloot werd in vlak 2 aangetroffen, op ca. 3,63 m +NAP. In de coupe die in het laatste vlak, vlak 8, dwars op de sloten is gezet, bleek dat deze hier nog op zijn diepst 0,5 m diep is (zie ook afb. 11). De totale diepte van de sloot is ongeveer 1,8 m. Het aardewerk dat in de sloot is aangetroffen (kogelpot- en Pingsdorfaardewerk) dateert uit de Late Middeleeuwen, ca. 12e – 14e eeuw. De sloot kan worden geïnterpreteerd als een perceelsloot. Als de middeleeuwse indeling wordt vergeleken met de huidige percelering, kan worden gesteld dat deze grotendeels overeenkomen.

Mestkuil

Aan de westkant van de sloot is een rechthoekige kuil aangetroffen (s18), die gevuld was met zeer humeuze grond (mest)(afb. 12). De mestkuil is in de slootvulling gegraven, de sloot is derhalve ouder. De randen van de kuil bestaan uit stroresten,

³Schriftelijke mededeling drs. G. Kortekaas.

Afbeelding 9. Vlakfoto's van vlakken 5 (boven) en 6 (onder). In vlak 5 is de tegelvloer te zien, in vlak 6 de bakstenen ondervloer. Foto's: M.J.M. de Wit.

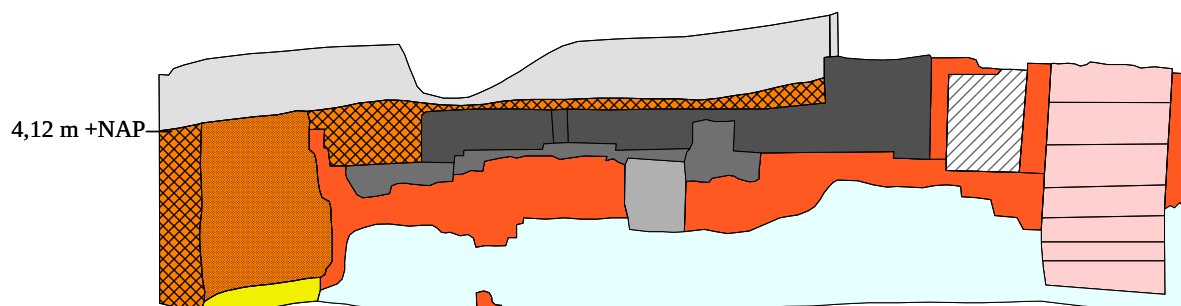

Afbeelding 10. Overzicht van het zuidprofiel. Foto: S.A.R.M. le Biannic.

waarmee de wanden van de mestkuil waren bekleed. De mestkuil heeft een breedte van 1,5 m en wordt aan de zuidkant oversneden door de ingraving van de gemetselde waterput. De resterende diepte is ca. 1,2 m. In de mestkuil is vondstmateriaal aangetroffen: aardewerk en hout (een mogelijk handvat en een rondhout met pengatverbinding). Ook is de vulling van de mestkuil op verschillende niveaus (in vlakken 3 en 5) bemonsterd. Van deze monsters is een aantal geschikt voor verdere analyse (zie paragraaf 3.6). Het aardewerk dat uit de mestkuil afkomstig is, dateert uit de Late Middeleeuwen, ca. 13e – 15e eeuw. Zowel op basis van oversnijding als op basis van het vondstmateriaal heeft de mestkuil een iets latere datering dan de sloot.

Overige sporen

In het vaste zand, de C-horizont, is een klein aantal sporen gevonden. Deze bevinden zich alle ten westen van de sloot en de mestkuil. De sporen bestaan uit een ondiepe kuil en twee paalkuilen waarvan één een grote houten paal bevatte (s45, s49 en s44; zie paragraaf 3.5). Uit het vaste zand zelf zijn twee kogelpotscherven afkomstig, die uit de 12e – 14e eeuw dateren. Gezien het kleine oppervlak waar zich binnen het onderzoeksterrein het vaste zand en deze sporen bevinden, kan niets gezegd worden over de precieze functie van de sporen, of ze bijvoorbeeld bij een structuur gehoord kunnen hebben. De grootte en diepte van s44, het spoor waarin zich de houten paal bevond, geven wel aan dat – indien dit spoor deel heeft uitgemaakt van een structuur – het hier een paal betreft die gebruikt zal zijn als dragend element, zoals een middenstaander.

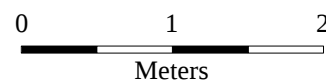
Profiel p1

Profiel p2

Legenda

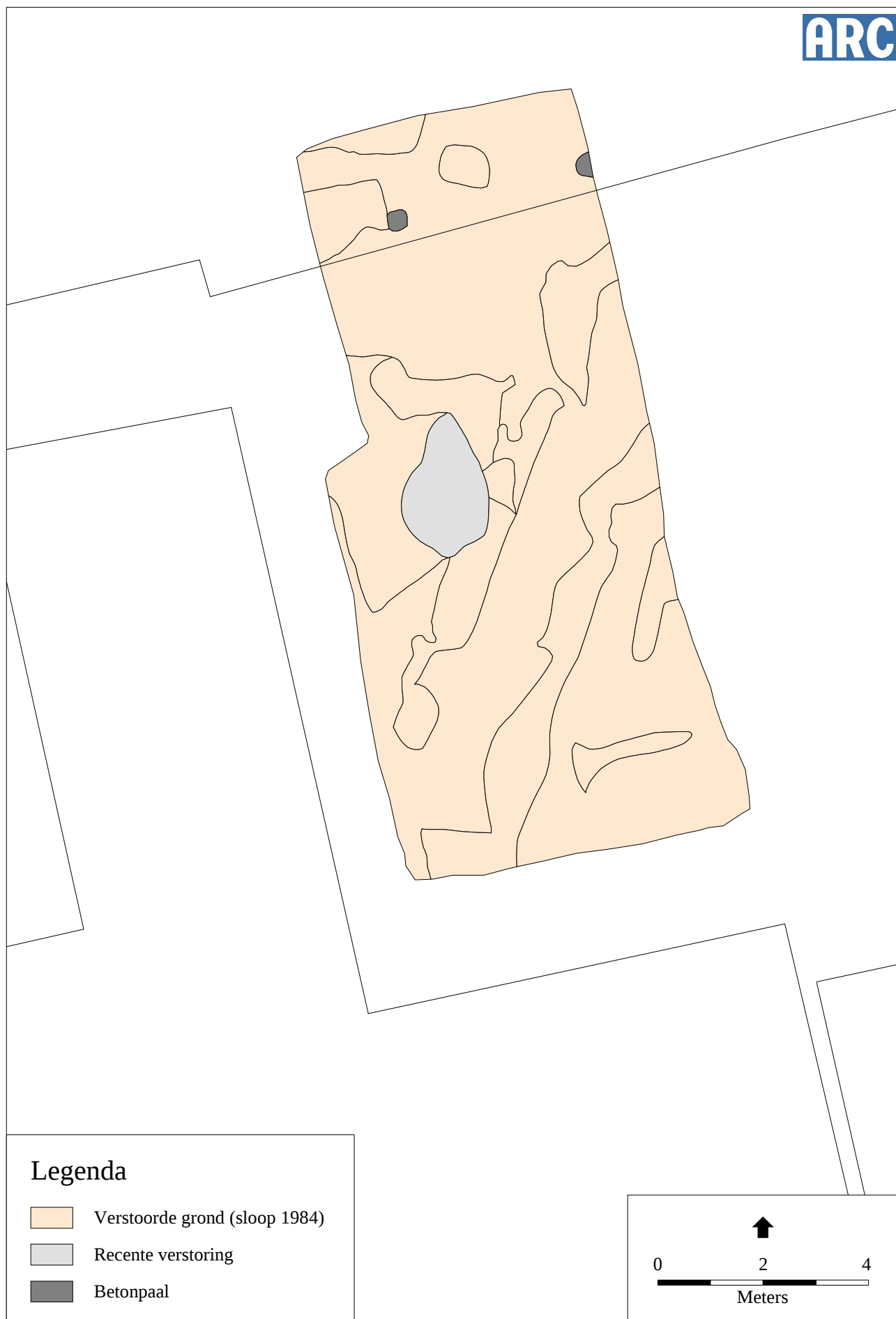
- Muur
- Koepel waterkelder
- Deel waterkelder
- Putgat
- Pleisterwerk
- Mangat
- Trap
- Recente verstoring (opvulzand)
- Uitbraaksleuf (puinbaan)
- Slootvulling
- Puin
- Grondverbetering
- Dekzand
- NAP-hoogte

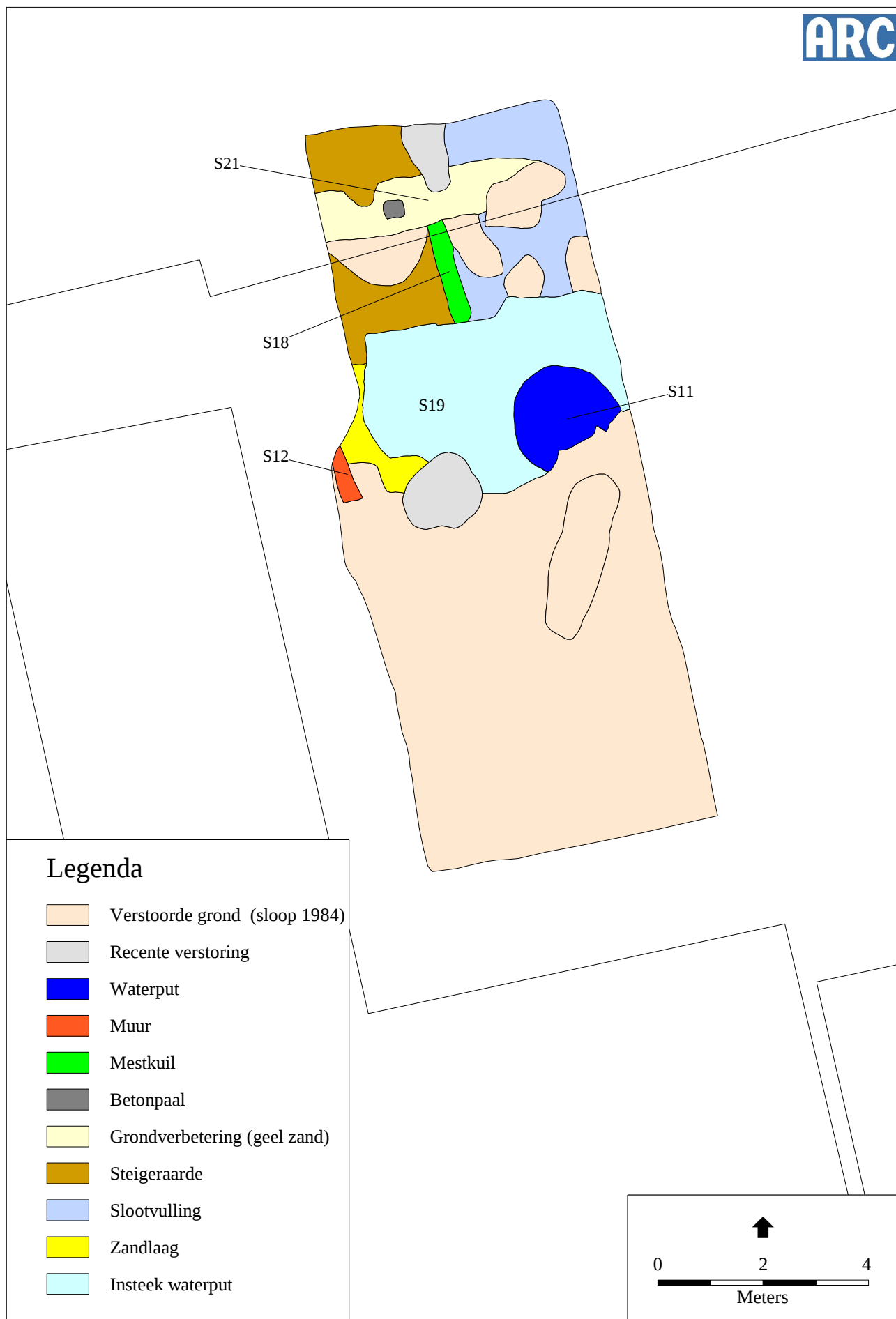
Afbeelding 11. Overzicht van de gedocumenteerde profielen. De locaties van de afgebeelde profielen zijn aangegeven in de sporenkaart van vlakken 5 en 8.

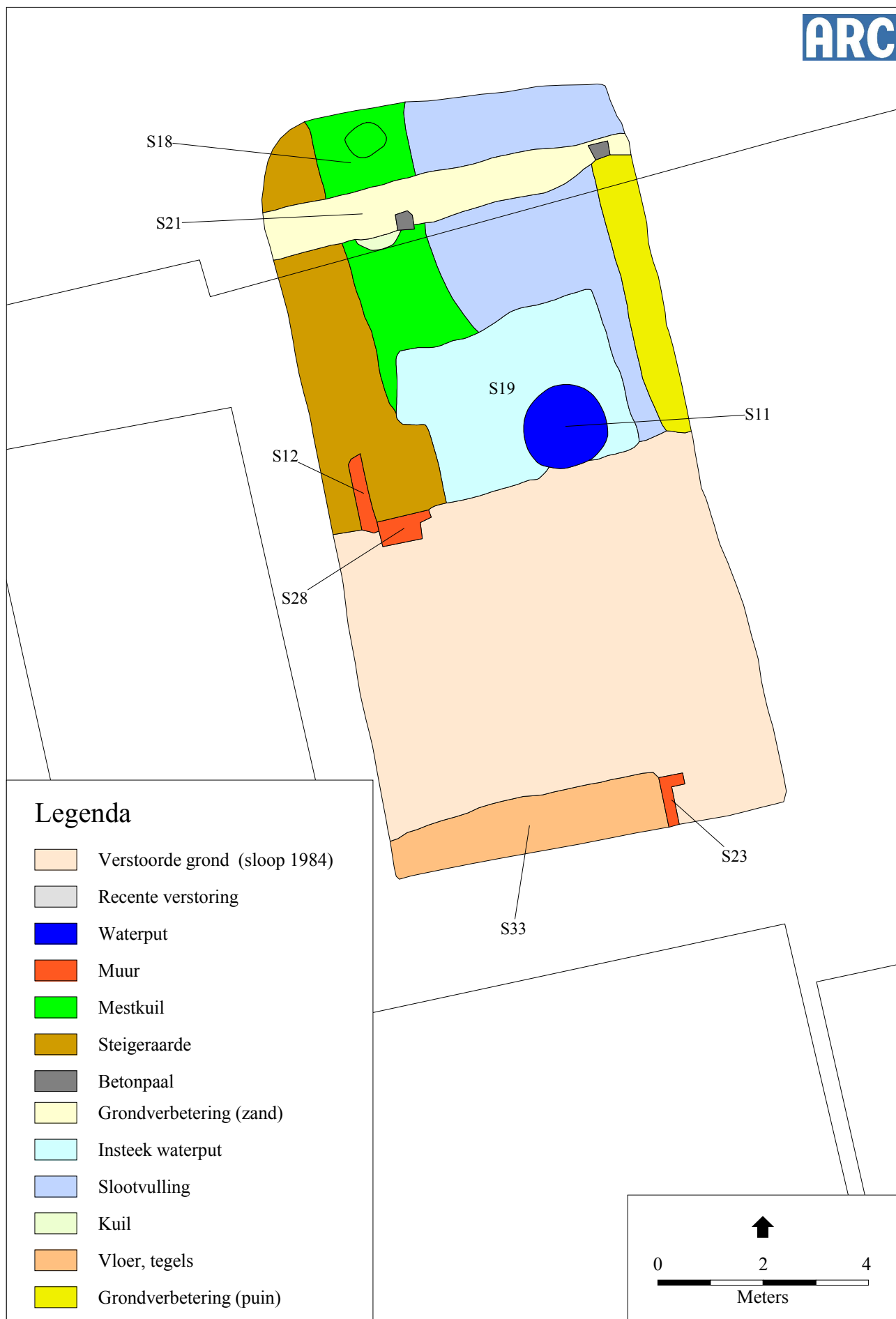
Afbeelding 12. Overzicht van vlak 7, met rechts de mestkuil. Foto: K.M. Wojciechowska-Treder.

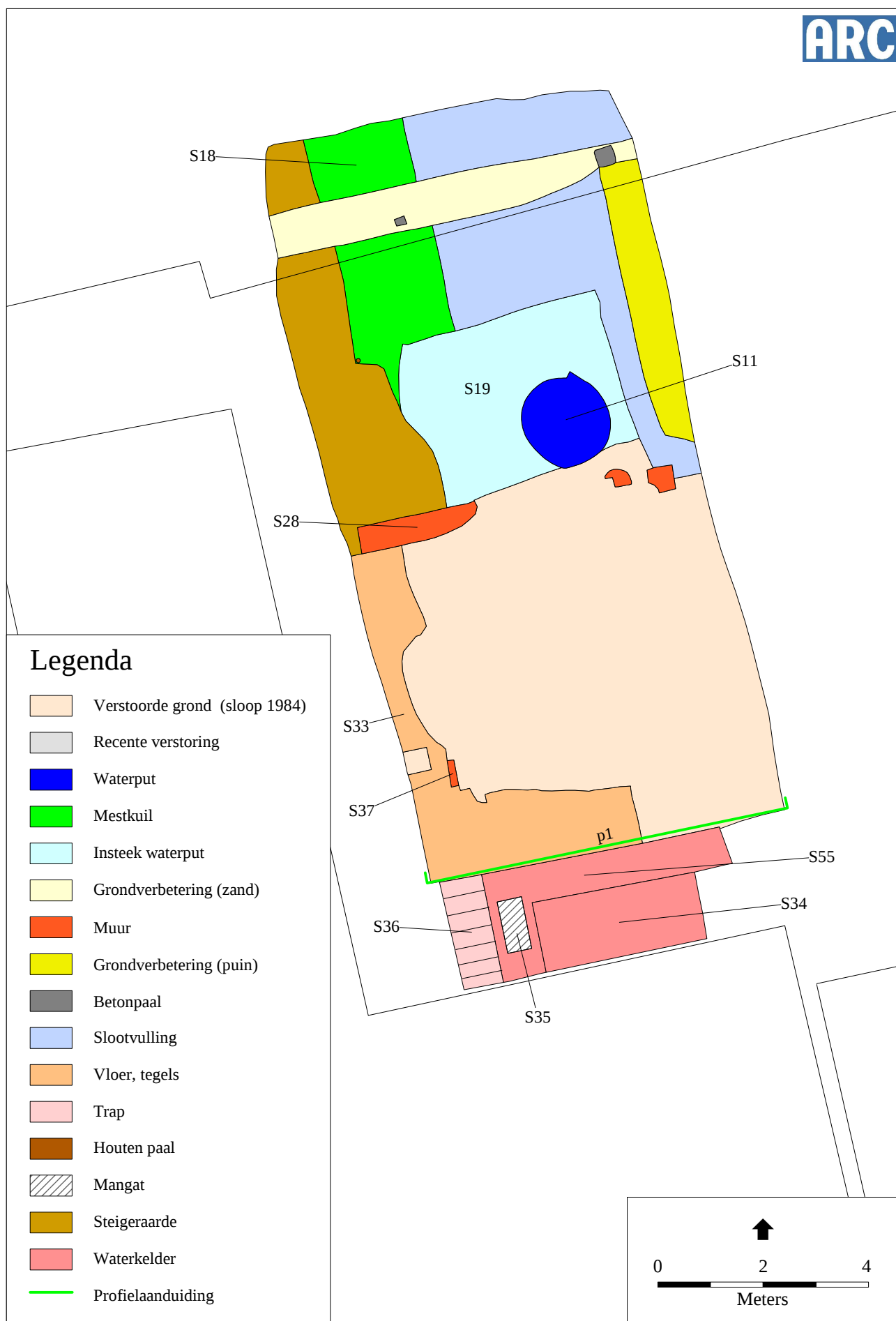
Afbeelding 13. Sporenkaart vlak 1, de gemiddelde NAP-hoogte van het vlak is 4,07 m +NAP.

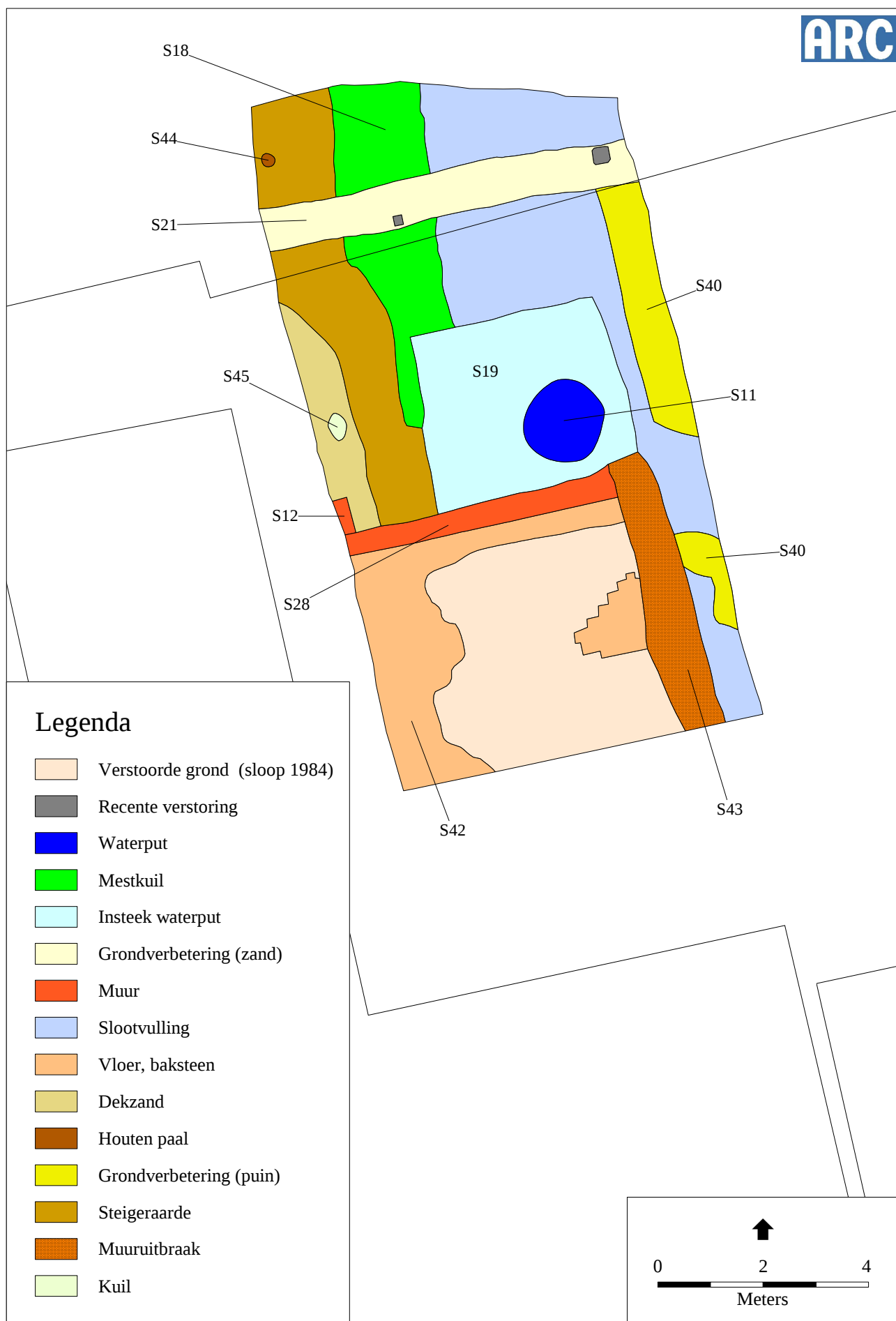
Afbeelding 14. Sporenkaart vlak 2, de gemiddelde NAP-hoogte van het vlak is 3,63 m +NAP.

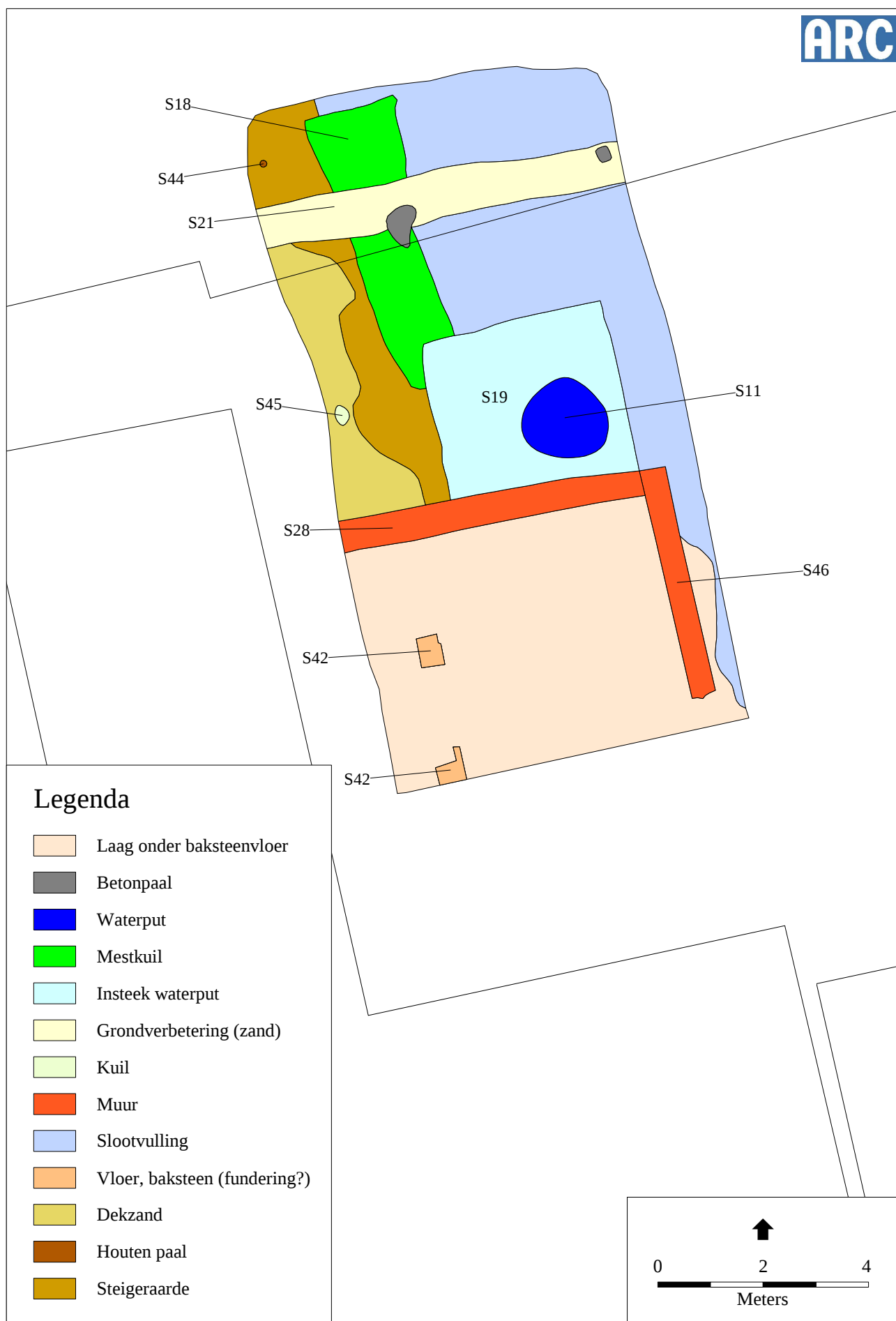
Afbeelding 16. Sporenkaart vlak 4, de gemiddelde NAP-hoogte van het vlak is 3,03 m +NAP.

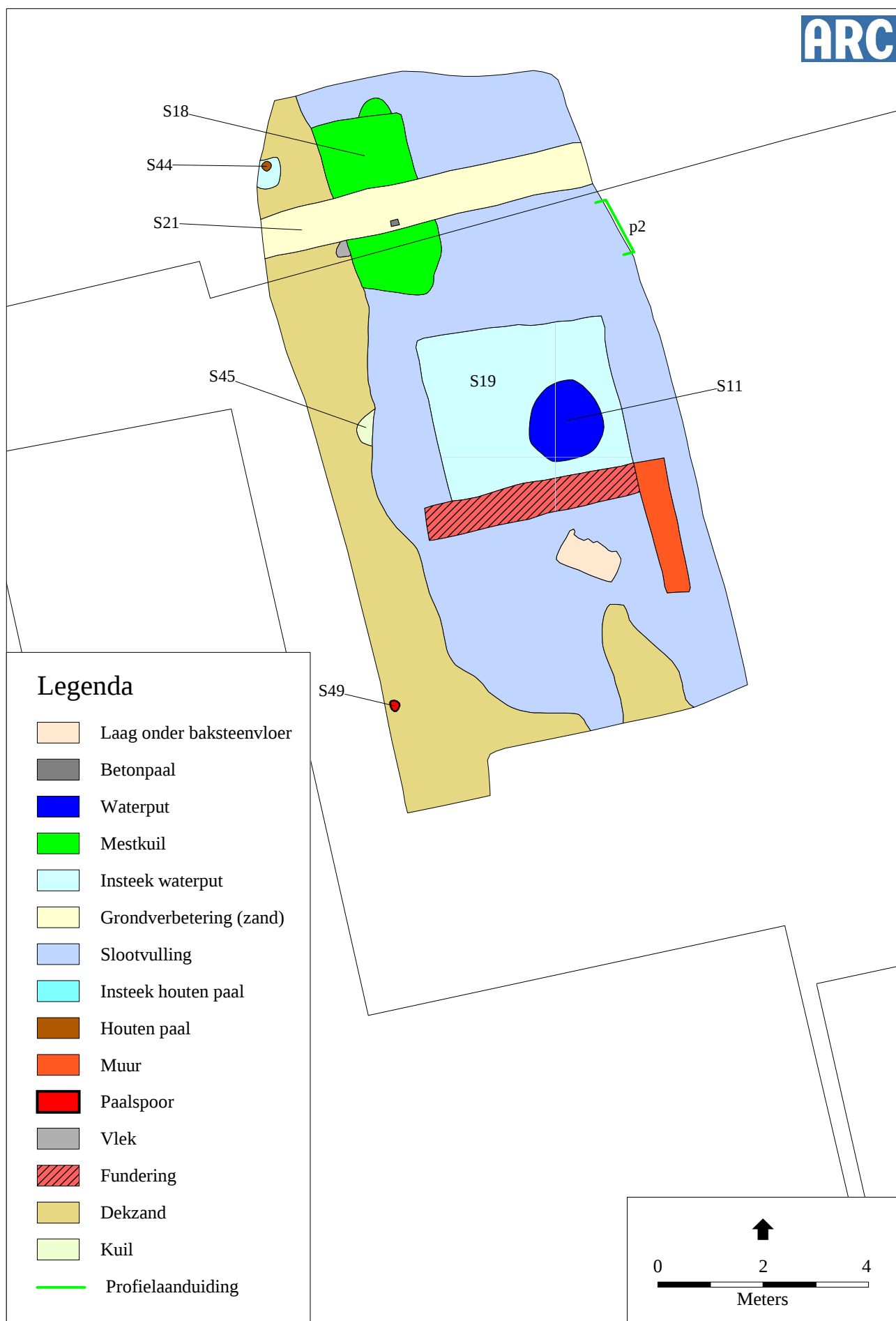
Afbeelding 17. Sporenkaart vlak 5, de gemiddelde NAP-hoogte van het vlak is 2,9m +NAP.

Afbeelding 18. Sporenkaart vlak 6, de gemiddelde NAP-hoogte van het vlak is 2,76 m +NAP.

Afbeelding 19. Sporenkaart vlak 7, de gemiddelde NAP-hoogte van het vlak is 2,65 m +NAP.

Afbeelding 20. Sporenkaart vlak 8, de gemiddelde NAP-hoogte van het vlak is 2,4 m +NAP.

3 Vondsten

Tijdens het onderzoek is een groot aantal vondsten gedaan, bestaande uit aardewerk, bouwmetaal, dierlijk botmateriaal, hout en houtskool, leer, huttenleem, steen, metaal, glas en pijpen (tabel 2). Ook is een aantal botanische monsters genomen. In overleg met het bevoegd gezag is besloten een aantal categorieën nader uit te werken.⁴ Voor de botanische monsters geldt dat deze wel zijn gescand en geanalyseerd op de aanwezigheid van macroresten, maar niet verder geanalyseerd. De geschikte monsters worden bewaard, zodat op een later tijdstip – wanneer zoals gepland staat in de omgeving meer onderzoek heeft plaatsgevonden – een selectie voor analyse gemaakt kan worden.

3.1 Aardewerk

Tijdens het onderzoek zijn 202 aardewerkfragmenten geborgen (bijlage 2). Het materiaal is gedetermineerd en uitgewerkt door drs. C.G. Koopstra. Het overgrote deel betreft kogelpotfragmenten, in totaal 174 fragmenten. Op basis van de voorkomende randtypen lijkt het zwaartepunt te liggen op de 12e – 14e eeuw. Voor het vaststellen van de typologie is gebruik gemaakt van de publicatie van de opgraving van het Wolters Noordhof-Complex (Kortekaas 1992). Met name randtype VIII-14 is herkend, maar ook typen VIII-15, -16, -17, -20 en -21 worden vertegenwoordigd. Typen 20 en 21 betreffen respectievelijk een bakpan en een schaal, waarbij de schaal als zodanig herkenbaar is aan de kenmerkende knobbel. De datering van het kogelpotaardewerk wordt ondersteund door de aanwezigheid van importaardewerk: naast vijf Pingsdorf-fragmenten zijn twee scherven protosteengoed aangetroffen. Deze aardewerksoorten dateren respectievelijk uit de 12e- en 13e eeuw. Deze groep fragmenten is voor een groot deel geborgen uit de sloot (s29). Mogelijk is deze sloot toe te wijzen aan het erf van de bisschoppelijke hof De Valkenvlucht.

Een kleine component dateert uit de 14e – 15e eeuw, het laatste deel van de Late Middeleeuwen. Het gaat hierbij om fragmenten van steengoed uit het Duitse Rijnland. Drie fragmenten kunnen worden toegewezen aan de productieplaats Siegburg, zeven fragmenten zijn vermoedelijk afkomstig uit Langerwehe. Slechts een fragment is afkomstig uit Raeren. Deze laatmiddeleeuwse component is met name aangetroffen in de hogere vlakken. Dit geldt overigens ook voor de zes aardewerkfragmenten uit de Nieuwe Tijd. Het betreft hier naast roodbakkend aardewerk ook witbakkend aardewerk met koperglazuur. Verder is een fragment faïence aangetroffen.

⁴Wit, M.J.M. de, 2010: *Een archeologische opgraving aan de Poelestraat 36 te Groningen (Gr)*, Groningen (ARC-evaluatierapport 2010-E11).

3.2 Bouwmateriaal

Het onderzoek heeft meerdere bouwfragmenten opgeleverd. Dit materiaal is op het oog gedetermineerd door M.C.M. Komen MA. Vier soorten bouwmaterialen zijn te onderscheiden: vloertegels, baksteen, wandtegels en dakpannen. Met uitzondering van een fragment zijn alle formaten van de verschillende fragmenten opgemeten. Verder zijn bewerkingssporen en bijzonderheden in een tabel verwerkt (bijlage 3). Helaas is op de locatie veel contextloos bouwmateriaal aangetroffen, waaraan wel een datering maar dus geen context kan worden toegekend. Veel bouwfragmenten zijn aangetroffen bij de aanleg van de vlakken of afkomstig uit het door de sloop verstoorde deel van de werkput (s2), waarvan een deel is verzameld. Waar mogelijk wordt een verband gelegd tussen het bouwmateriaal en de sporen. Vrijwel al het bouwmateriaal dateert uit de periode 1450 – 1900. De dakpannen dateren uit de periode Late Middeleeuwen – overgang Nieuwe Tijd (13e – 16e eeuw).

Vloertegels

De vloertegels (afmeting: $21 \times 21 \times 2,6 - 3$ cm) vormen de grootse categorie binnen het bouwmateriaal en zijn afkomstig uit s33 in vlakken 4 en 5. Alle vloertegels bestaan uit rode tegels waar aan één oppervlak kleur is aangebracht middels engobe of koperoxide. Vervolgens is over de bewerkte laag loodglazuur aangebracht. Drie kleuren vloertegels zijn verzameld op de onderzoekslocatie: groen, geel en bruin. Opvallend is dat meerdere groene tegels sterke slijtagesporen vertonen. Een van de verzamelde vloertegels was vastgemetseld op een tweede gele vloertegel (vnr. 39/2). Naast dit fragment zijn ter hoogte van s12 nog twee voorbeelden van gerecupereerde vloertegels gevonden (vnrs. 39/1 en 39/4). Naast secundair gebruikt materiaal is op de keldervloer een intacte rij gele vloertegels gevonden. Deze vloertegels zijn gelegd bovenop een ondervloer van mopstenen (baksteenmaten: $26,3 \times 13 \times 5,6$ tot $31 \times 14,4 \times 7,5$ cm). De bakstenen ondervloer vertoont geen slijtagesporen.

Baksteen

Op het terrein zijn twee soorten bakstenen gevonden: rode of oranjekeurige mopstenen (uit de periode 15e – 18e eeuw, steenmaat $27 \times 13 \times 5,4$ tot $31 \times 14,4 \times 7,5$ cm) en gele baksteen (17e – 18e eeuws, steenmaat $17,6 \times 8,5 \times 3,7$ cm). De gele bakstenen werden geproduceerd in Friesland ('Friese geeltjes') en werden veelvuldig gebruikt in Noord-Nederland. De mopstenen werden lokaal geproduceerd en de afmetingen komen overeen met baksteenvondsten uit bijvoorbeeld Bourtange. Zoals vermeld zijn de mopstenen onder meer verwerkt in de ondervloer van de tegelvloer (s42). Daarnaast is uit de waterput (s 11) een wat betreft vorm licht afwijkende baksteen verzameld. Het gaat om een zogenaamde putsteen. De putsteen (baksteenmaat $26,5 \times 15,5 \times 6$ cm) is gevormd naar de ronding van de waterput en is trapeziumvormig (Lenting 1993).

Wandtegels

Het gaat om witte faience-tegels, waar in blauw een afbeelding op is aangebracht. De versierde zijde werd na aanbrengen van de afbeelding voorzien van een laagje tinglazuur. Op tegels uit Groningen werden vooral fruitmanden afgebeeld. De af-

Afbeelding 21. Fragment van een wandtegel met als afbeelding een omgevallen fruitmand (vnr. 19).

beelding lijkt te wijzen op een datering tussen het laatste kwart van de 17e eeuw en de 18e eeuw. Zeldzaam is de tegel waarop een omgevallen fruitmand is afgebeeld (vnr. 19; afb. 21). Drie hoekfragmenten zijn verfraagd met de afbeelding van zogenaamde *spinnenkopjes*, die dateren van na 1640 tot in de 19e eeuw (vnrs. 1, 19 en 20; Pluis 1998). Helaas zijn alle wandtegels bij de aanleg van de vlakken in de door sloop verstoorde laag gevonden.

Dakpannen

Er zijn twee dakpanfragmenten (vnrs. 10 en 41) gevonden in de insteek van de waterput (s19). In beide gevallen gaat het om zogenaamde bovenpannen, ook wel *paters* genoemd. Deze dakpannen werden samen met onderpannen *nonnen* gebruikt. De bovenpan dekte daarbij de naden tussen de onderpannen af en werd daarbij op de onderpan vastgemetseld (zie de specieresten op vnr. 41). Onder- en bovenpannen werden tot in de 16e eeuw gemaakt (De Vries & Berkenvelder 1985).

3.3 Leer

Tijdens het onderzoek is een kleine hoeveelheid leren objecten gevonden. Het betreft voornamelijk resten van lederen schoeisel. De voorwerpen zijn eerst gereinigd met water, waarna ze zijn verpakt in plastic met water daarin. Vervol-

Afbeelding 22. Neus van een schoen met lijnversiering (vnr. 11).

gens zijn de voorwerpen per vondstnummer geanalyseerd en beschreven door mw. drs. M.C. Blom.

Wreefband

Uit de mestkuil (s18) is een wreefband (vnr. 24, vlak 4) van een zogenaamde laat-middeleeuwse trip geborgen. Op de wreefband is een soort radstempelversiering in een lijnenpatroon aangebracht. De wreefband is uit één stuk gesneden.

Bovenleer

Verder is uit dit spoor een deel van een bovenleer met stikgaatjes (vnr. 11) langs twee van de randen geborgen.

Messchede

Ook is een lederen messchede (vnr. 11) geborgen. Deze messchede is onversierd. De open zijde, oftewel de bovenkant is schuin afgesneden. In de punt van het schuine stuk bevindt zich een doorboring waar een gesplitst leren riempje doorheen gehaald is. Dit leren riempje was bedoeld om de messchede aan een gordel te kunnen hangen. De schede is niet nauwkeurig te dateren door het ontbreken van versieringen en andere specifieke kenmerken.

Schoenneus

Verder is een nagenoeg complete neus van een schoen geborgen (vnr. 11). Op de wreef is deze rond uitgesneden en langs de rand is een decoratieve stiknaad, bestaande uit twee parallelle ingestanste golvende lijntjes, aangebracht (afb. 22). Opvallend is dat versiering ook is aangebracht op de achterzijde van het neuspan, daar waar de aanhechting van het hakgedeelte verwacht zou worden. Vermoedelijk gaat het hier dus om een muil, maar wellicht is de schoen rond de hak wel gesloten geweest en betreft het een instapper. Door de onduidelijkheid over het model is het

lastig om deze schoen te dateren.

Veter en rand

Tot slot is in de mestkuil een afgebroken randje of veter van ca. 12 cm. geborgen (vnr. 12, vlak 3), evenals een stevig leren randje met stikgaten (vnr. 12). Dit laatste zal een verstevigingsrand zijn.

Bovenleer

In een puinlaag (vlak 3, s2) die is ontstaan door afbraak van een achterhuis is een deel van het bovenleer van een klein schoentje gevonden (vnr. 9).

3.4 Metaal, glas en pijpenaarde

Er zijn twaalf metalen objecten geborgen, waarvan drie zijn geconserveerd. De overige objecten bleken archeologisch niet waardevol genoeg om te conserveren. Het betreft spijkers en niet nader te identificeren metalen voorwerpen, voornamelijk afkomstig uit het slooppuin van 1984. Het materiaal is gedetermineerd en beschreven door mw. drs. M. Daleman. De geconserveerde metalen voorwerpen dateren uit de Nieuwe Tijd. De geconserveerde voorwerpen betreffen een hoefijzer (vnr. 24/2) aangetroffen in een laag steigeraarde (s14, vlak 4), een lakenlood (vnr. 50) dat is aangetroffen in de insteek van de gemetselde waterput (s19) en een duimgeheng (vnr. 23) in de sloot (s29). Naast metalen objecten is ook een vierkante bodem van een 18e-eeuwse fles (vnr. 2) aangetroffen tijdens het aanleggen van vlak 1a. Een fragment van een pijpensteel (vnr. 29) is gevonden in de gemetselde waterput (s11). De pijp is in de 18e eeuw gemaakt in Gouda door Lieve Pijl, getuige de tekst op de steel.

3.5 Hout

Bij het houtonderzoek ging de aandacht uit naar de gebruikte houtsoorten en eventuele sporen op het hout. Het onderzoek bestond derhalve uit het beschrijven van het hout en van eventuele bewerkings- en gebruikssporen op het hout, het determineren van de houtvondsten en het geven van advies wat betreft de verdere behandeling van het hout. Dit is gedaan door F. Vrede. Ten behoeve van de soortbepaling zijn van de houtmonsters dunne coupes gesneden die met een doorvallend-lichtmicroscop bij vergrotingen van 10× tot 40× zijn bekeken. De resultaten van het onderzoek zijn verzameld in tabel 1.

De vier aangetroffen houtvondsten betreffen een mogelijk handvat (vnr. 12) van appel- of perenhout, een wigvormige lat van elzenhout (vnr. 18), een rondhout van essenhout dat mogelijk deel heeft uitgemaakt van een constructie met pen-gatverbinding (vnr. 37) en een grote houten paal van elzenhout (vnr. 51; afb. 23).⁵ Het handvat en het rondhout met pen-gatverbinding zijn afkomstig uit de mestkuil (s18), de lat komt uit de insteek van de gemetselde waterput (s11) en de houten

⁵In overleg met het bevoegd gezag is besloten om vnrs. 12 en 37 te conserveren.

vnr	vlak	spoor	aard hout	lengte	breedte	diameter	houtsoort	opmerkingen
12	3	14	rondhout	10 cm	–	2 cm	pomodae	mogelijk handvat, snijsporen, vraatgangen, kern versteend
18	3	29	lat	1(3) cm	17 cm	13 cm	alnus	wigvorm, kapsporen, aangepunt, bast aanwezig
37	6	18	rondhout	16 cm	–	3,5 cm	fraxinus	functioneel, pen(gat)verbinding (4,5×2×1,5 cm)
51	8	44	rondhout	60 cm	–	23 cm	alnus	kapsporen over hele lengte (ca. 13×8 cm), schimmels

Tabel 1. Overzicht van het gedetermineerde hout.

paal stond rechtop ingegraven in een paalkuil (vlak 8, s44). De paalkuil was in het vaste zand ingegraven (afb. 24).

Gezien de datering van de sporen waaruit het hout afkomstig is, kunnen vnrs. 12 en 37 gedateerd worden in de Late Middeleeuwen en vnr. 18 in de Nieuwe Tijd. De houten paal (vnr. 51) kan op basis van de context en ook niet via dendrochronologisch onderzoek (dat op essenhout niet goed toegepast kan worden) niet goed worden gedateerd. Gezien het feit dat de paal in het dekzand is aangetroffen, onder humeuze lagen, lijkt een oudere datering, bijvoorbeeld Late Middeleeuwen, meer voor de hand te liggen dan een jongere datering in de Nieuwe Tijd. Gezien de omvang van de paal zou het een staander van een gebouw kunnen betreffen.

3.6 Botanische monsters

Tijdens het onderzoek zijn vier monsters ten behoeve van macro-restenonderzoek genomen. Alle monsters zijn afkomstig uit de mestkuil. Twee monsters zijn in vlak 3 genomen (vnrs. 14 en 15) en de andere twee in vlak 5 (vnrs. 32 en 33). Tussen vlak 3 en 5 zit een hoogteverschil van ca. 50 cm. De monsters zijn door dr. W.A. Out gescand, de resultaten van deze scan worden gegeven in bijlage 4. Uit deze scan blijkt dat vnr. 15 afvalt voor een eventuele verdere uitwerking, dat vnr. 32 geschikt is voor uitwerking en dat de overige twee vondstnummers mogelijk voor verdere uitwerking in aanmerking komen.

Rondhout (mogelijk handvat), vnr. 12.

Lat, vnr. 18.

Rondhout (onderdeel pen-gatverbinding), vnr. 37.

Rondhout (paal), vnr. 51.

Afbeelding 24. Paalkuil met houten paal (vnr. 51) in vlak (boven) en in coupe (onder).
Foto's: E. Eimermann & mw. drs. M.J.M. de Wit.

vnr	wp	vlak	vak	sp	vulling	inhoud	verzamelwijze
1	1	1	0	2	1	bouwmateriaal, aardewerk	uitschaven
2	1	1a	1	0	0	bouwmateriaal, aardewerk, glas	aanleg vlak
2	1	0a	1	0	0	bouwmateriaal, aardewerk, glas	aanleg vlak
3	1	2	0	20	1	aardewerk	uitschaven
4	1	2	0	19	2	aardewerk	uitschaven
5	1	2	0	14	1	aardewerk	uitschaven
6	1	2	0	16	1	aardewerk	uitschaven
7	1	2	0	11	2	bouwmateriaal, aardewerk	troffelen
8	1	2	0	19	1	aardewerk, bot	uitspitten
9	1	3	0	2	1	bouwmateriaal, aardewerk, leer	uitschaven
10	1	3	0	19	1	bouwmateriaal, aardewerk, metaal, bot	uitschaven
11	1	3	0	14	1	leer	uitschaven
12	1	3	0	14	1	bouwmateriaal, aardewerk, leer, hout, bot	puntvondst
13	1	2a	1	0	0	bouwmateriaal	aanleg vlak
14	1	3	0	14	1	aardewerk, bot, zaden (mez)	uitspitten
15	1	3	0	14	1	huttenleem, zaden (mez)	uitspitten
16	1	3	0	12	1	bouwmateriaal	troffelen
17	1	3	0	28	1	bouwmateriaal	troffelen
18	1	3	0	29	1	aardewerk, hout, bot	uitspitten
19	1	3a	1	0	0	bouwmateriaal	aanleg vlak
20	1	3a	2	0	0	bouwmateriaal, aardewerk	aanleg vlak
21	1	3a	3	0	0	bouwmateriaal	aanleg vlak
22	1	4	0	19	1	bot	aanleg vlak
23	1	4	0	29	1	aardewerk, metaal, bot	aanleg vlak
24	1	4	0	14	1	aardewerk, metaal, leet, bot	aanleg vlak
25	1	4	0	31	1	bouwmateriaal	aanleg vlak
27	1	5	0	29	1	aardewerk, bot	aanleg vlak
28	1	5	0	9	1	aardewerk	aanleg vlak
29	1	5	0	11	2	pijpaardewerk	troffelen
30	1	5	0	19	1	metaal	aanleg vlak
31	1	5	0	2	1	metaal	aanleg vlak
32	1	5	0	18	2	aardewerk, bot, mez-monster	uitspitten
33	1	5	0	18	1	bot, mez-monster	uitspitten
34	1	5	0	19	1	metaal	puntvondst
35	1	5	0	33	1	bouwmateriaal	uitspitten
36	1	5a	2	0	0	aardewerk	aanleg vlak
37	1	6	0	18	1	hout	aanleg vlak
38	1	6	0	29	1	aardewerk, metaal, bot	aanleg vlak
39	1	6	0	12	1	bouwmateriaal	aanleg vlak
40	1	6	0	14	1	aardewerk, bot, steen	aanleg vlak
41	1	6	0	19	1	bouwmateriaal, aardewerk	aanleg vlak
42	1	6	0	11	1	aardewerk	aanleg vlak
43	1	6	0	42	1	bouwmateriaal	aanleg vlak
44	1	7	0	19	1	steen	aanleg vlak
45	1	7	0	29	2	aardewerk	aanleg vlak
46	1	8	0	29	1	aardewerk, metaal, houtskool, bot, steen	aanleg vlak
47	1	8	0	29	1	aardewerk	puntvondst
48	1	8	0	18	1	aardewerk, bouwmateriaal, bot	aanleg vlak
49	1	8	0	1	3	aardewerk	aanleg vlak
50	1	8	0	19	1	metaal	aanleg vlak
51	1	8	0	44	1	hout	aanleg vlak
52	1	8	0	29	2	aardewerk, bot	coupe

Tabel 2. Overzicht van het aangetroffen vondstmateriaal.

4 Conclusies

Op basis van de resultaten kunnen de onderzoeksvragen, zoals deze zijn gesteld in het Programma van Eisen (PvE) als volgt worden beantwoord:

- 1 *Welke bodemsporen wijzen op (agrarische en domaniale) bewoning en gebruik in de prehistorie en Middeleeuwen?*

De laatmiddeleeuwse sporen die ten noorden van en onder de stenen bebouwing zijn aangetroffen (de sloot, de mestkuil, de houten paal en de (paal)kuilen), wijzen op een agrarisch gebruik van het terrein vóór de eerste steenbouw en hebben betrekking op de percelering van de hof de Valkenvlucht. Deze sporen sluiten tevens aan bij de resultaten van het onderzoek uit 1984 aan de Schoolstraat 10–12. Ook hier werden onder de steenbouw in het dekzand sloten, mestkuilen, paalkuilen en houten palen aangetroffen. Carmiggelt et al. (1987, p. 15) geven op basis van deze sporen het onderzoeksgebied in de Late Middeleeuwen (12e–13e eeuw) een agrarische bestemming.

- 2 *Heeft het terrein in de Late Middeleeuwen langere tijd braak gelegen?*

Hier zijn geen aanwijzingen voor. De middeleeuwse sporen op het terrein bestaan uit een sloot, een mestkuil en een aantal (paal)kuilen. Hierboven bevindt zich direct de nieuwtijdse bebouwing, die vanaf ca. 1550 wordt gedateerd.

- 3 *Welke erfscheidingen zijn successievelijk te herkennen en kan de afsplitsing van het perceel uit de hof de Valkenvlucht daarin aangewezen worden?*

De oudste aangetroffen erfscheiding betreft de laatmiddeleeuwse sloot, te dateren in de 12–14e eeuw. In de daaropvolgende periode, de Nieuwe Tijd A, toen het onderzoeksgebied in gebruik werd genomen als woongrond en er stenen bebouwing verrees, kan de oostelijke grondverbetering (s40) gezien worden als scheiding tussen de locatie Poelestraat 36 en het ernaast gelegen pand. In een latere fase kan ten oosten van spoor 46 destijds een kleine binnenplaats zijn geweest, die ook te zien is op de oude kadasterkaarten en foto's die zijn opgenomen in het PvE. In de loop der tijd blijft de oriëntatie van deze erfscheidingen nagenoeg dezelfde.

Met betrekking tot de Valkenvlucht kan het volgende worden gesteld: De hof was in de Middeleeuwen gelegen tussen de Popkenstraat en de Poelestraat-noordzijde; vanaf de 14e eeuw raakt de noordzijde van de Poelestraat bebouwd. De 'leen' Valkenvlucht betreft de ondergrond, die uit verschillende soorten eigendom kon bestaan, zoals (landbouw)grond, gebouw et cetera. De laatmiddeleeuwse sporen die op het onderzoeksgebied zijn aangetroffen, getuigen ervan dat het perceel toen een agrarische bestemming had, zoals ook is gesteld door Carmiggelt et al. (1987, pp. 11–15) met betrekking tot de 12e–13e-eeuwse sporen aan de Schoolstraat en kunnen deel hebben uitgemaakt van de hof. Wanneer het onderzoeksterrein bebouwd raakt, vermoedelijk vanaf het midden van de 16e eeuw, is te zien dat de oorspronkelijke indeling van het terrein in stand werd gehouden. Het perceel kreeg derhalve een andere functie, maar met behoud van perceelsoriëntatie.

- 4 *Wanneer is het terrein bebouwd geraakt en welke functies heeft het vanaf*

toen gehad?

Een groot deel van de oudste bouwmaterialen dateert uit een vrij lange periode: 15e – eerste helft 17e eeuw. De twee oudste nieuwtijdse sporen op het onderzoeksterrein (s21 en s40) zijn op basis van het vondstmateriaal überhaupt niet te dateren. Aan de hand van de oudst bekende kaart uit 1612, waarop schematisch een voor- en achterhuis op het perceel Poelestraat 36 wordt weergegeven, kan worden geconcludeerd dat het achterhuis van Poelestraat 36 (fase 4 in afb. 7) aan het begin van de 17e eeuw en mogelijk iets eerder kan worden gedateerd. De voorgaande fasen kunnen dan vermoedelijk in de tweede helft van de 16e eeuw worden geplaatst. Het terrein moet toen in gebruik zijn genomen als woongrond. Deze functie heeft het gehouden tot aan de sloop van de bebouwing in 1984; daarna deed de ruimte achter de huidige achtergevel van Poelestraat 36 dienst als binnentuin.

5 Is het terrein opgehoogd voorafgaand aan de eerste bebouwing?

In een aantal vlakken is ten noorden van het oude achterhuis en ten westen van de mestkuil en de sloot steigeraarde aangetroffen. Steigeraarde is de term die gebruikt wordt voor de antropogene laag bruinzwarte sterk organische aarde, die overal in de binnenstad van Groningen bij archeologische onderzoeken wordt aangetroffen. De stad Groningen hoogde in de Middeleeuwen namelijk op met stadsafval en straatvuil. Het terrein kent dus een ophogingslaag, maar de meeste sporen zijn door deze laag steigeraarde heen gegraven. Alleen de sporen die in het dekzand zijn aangetroffen (paal(kuilen)), bevinden zich onder de laag steigeraarde.

6 Wat zeggen de organische resten uit de water- en beerputten over de economische en sociale verhoudingen van de nederzetting?

Deze onderzoeksvraag kan nog niet beantwoord worden. Uit de mestkuil zijn weliswaar botanische monsters genomen, waarvan één sowieso (vnr. 32) geschikt is voor verdere uitwerking en twee (vnrs. 14 en 33) mogelijk, maar met het uitwerken van deze monsters wordt gewacht zodat op een later tijdstip – wanneer zoals gepland in de omgeving meer onderzoek heeft plaatsgevonden – een selectie voor analyse gemaakt kan worden.⁶

⁶Besluit van het bevoegd gezag, drs. G. Kortekaas.

5 Samenvatting

Op het perceel Poelestraat 36 wordt onderkelderde nieuwbouw gepleegd. Aangezien het perceel zich in de binnenstad van Groningen bevindt was archeologisch onderzoek noodzakelijk. De gemeente Groningen heeft ARC bv de opdracht gegeven om op het perceel een archeologische opgraving uit te voeren. Het terrein is in acht vlakken opgegraven, totdat het vaste zand werd bereikt op een diepte van 3 m –mv.

Op het onderzoeksgebied zijn zowel nieuwetijdse als laatmiddeleeuwse sporen aangetroffen. De nieuwetijdse sporen bestaan onder andere uit restanten van het voormalige achterhuis van het pand Poelestraat 36 en uit grondverbeteringen die bij nabijgelegen bebouwing horen. Ook werden een grote waterput en een (veel recentere) waterkelder aangetroffen. De nieuwetijdse bebouwing, onderverdeeld in zes verschillende fasen, is te dateren tussen vermoedelijk de tweede helft van de 16e eeuw en de 19e eeuw. In 1984 werd het achterhuis van Poelestraat 36 gesloopt.

Onder en ten noorden van het achterhuis zijn middeleeuwse sporen gevonden, die bestaan uit een sloot, een mestkuil en enkele (paal)kuilen. Deze sporen wijzen op een agrarisch gebruik van het terrein vóór de eerste steenbouw en kunnen worden gekoppeld aan de leen van de bisschoppelijke hof ‘de Valkenvlucht’ die hier in de Middeleeuwen lag. Uit het onderzoek blijkt dat de oriëntatie van de perceels- of erfscheidingen in de loop der tijd nagenoeg gelijk is gebleven.

Literatuur

- Berendsen, H.J.A., 2004. *De vorming van het land*. Assen (Fysische geografie van Nederland). 4e, geheel herziene druk.
- Brandt, R.W. et al. (red.), 1992. *ARCHIS. Archeologisch Basis Register, versie 1.0*. Amersfoort.
- Bürmann, E. & B. Tuin, 2010. *Een archeologisch begeleiding bij de aanleg van kabels en leidingen in het centrum van de stad Groningen (Gr)*. Groningen (ARC-Rapporten 2010-243).
- Carmiggelt, A., H. van Gangelen, G.L.G.A. Kortekaas & W. van Zeist, 1987. *Uitgeput huisraad. Twee Groninger beerputten in historisch-archeologisch perspectief*. Groningen. Uitgave van Stichting Monument en Materiaal.
- de Vries, D.J. & F.C. Berkenvelder, 1985. Over pannen en daktegels: traditie en innovatie in de Late Middeleeuwen. pp. 83–142 (Overijsselse Historische Bijdragen 100).
- Doornbos, W.G. & D.F. Kuiken, 1993. *De burgerv aandelen van de stad Groningen. Een bevolkingslijst uit 1659*. Groningen.
- Kortekaas, G.L.G.A., 1992. Het middeleeuwse inheemse aardewerk. In: P.H. Broekhuizen et al. (red.), *Van boerenerf tot bibliotheek. Historisch, bouwhistorisch en archeologisch onderzoek van het voormalig Wolters-Noordhoff-Complex te Groningen*. Groningen, pp. 235–261.
- Lenting, J.J., 1993. Gereedschap. In: J.J. Lenting, H. van Gangelen & H. van Westing (red.), *Schans op de Grens. Bourtanger bodemvondsten 1580–1850*. Sellinger, pp. 501–518.
- Mulder, E.F.J. de, M. C. Geluk, I. L. Ritsema, W. E. Westerhoff & T. E. Wong, 2003. *De ondergrond van Nederland*. Groningen/Houten.
- Noomen, P.N., 1990. Koningsgoed in Groningen. Het domaniale verleden van de stad. In: J.W. Boersma, J.F.J. van den Broek & G.J.D. Offerman (red.), *Groningen 1040. Archeologie en oudste geschiedenis van de stad Groningen*. Bedum, pp. 97–144.
- Pluis, J., 1998. *De Nederlandse Tegel, decors en benamingen 1570–1930*. Leiden. Tweede, herziene druk.
- Wieringa, A.R., 2009. *Een blik in de bodem onder de Popkenstraat te Groningen 15*. Groningen (Stadse fratsen).

Bijlage 1 Sporenlijst

vlak/profiel	spoonr.	aard spoor	extra info
vlak	1	laag	C-horizont, dekzand
	2	laag	recent, sloop begin jaren 80
	3	laag	recent, sloop begin jaren 80
	4	laag	recent, sloop begin jaren 80
	5	recent	–
	6	laag	recent, sloop begin jaren 80
	7	laag	recent, sloop begin jaren 80
	8	laag	recent, sloop begin jaren 80
	9	recent	–
	10	laag	recent, sloop begin jaren 80
	11	waterput	–
	12	muur	–
	13	laag	recent, sloop begin jaren 80
	14	laag	steigeraarde
	15	laag	steigeraarde
	16	laag	recent, sloop begin jaren 80
	17	laag	steigeraarde
	18	kuil	mestkuil
	19	insteek	insteek waterput
	20	laag	zandlaag
	21	grondverbetering	–
	22	vlek	–
	23	muur	–
	24	vlek	–
	25	laag	recent, sloop begin jaren 80
	26	paalgat	–
	27	paalgat	–
	28	muur	–
	29	sloot	–
	30	recent	–
	31	kuil	–
	32	kuil	–
	33	vloer	plavuizen
	34	kelder	waterkelder
	35	kelder	mangat
	36	trap	keldertrap
	37	muur	–
	38	muur	–
	39	muur	–
	40	grondverbetering	–
	41	paal	–
	42	vloer	bakstenen
	43	uitbraaksleuf	–
	44	paal	–
	45	kuil	–
	46	muur	–
	48	laag	onder baksteenvloer
	49	paalgat	–
	50	laag	onder baksteenvloer
	51	vlek	–
	52	kuil	–
	55	muur	–

vlak/profiel	spoornr.	aard spoor	extra info
profiel 1	901	recent	opvulzand
	902	uitbraaksleuf	–
	903	grondverbetering	–
	904	kelder	waterkelder
	907	recent	–
profiel 2	901	recent	opvulzand
	902	recent	–
	903	grondverbetering	–
	904	grondverbetering	–
	905	grondverbetering	–

Bijlage 2 Overzicht van het aangetroffen aardewerk

43

vnr	N	gewicht	wp	vlak	vak	sp	vulling	spoor of laag	datering	type aardewerk
1	5	145,6	1	1	–	2	1	puinlaag (sloop 1984)	Nieuwe Tijd	kogelpot (2x), roodbakkend, witbakkend en faience
2	1	24,3	1	0a	1	–	–	aanleg vlak	Nieuwe Tijd	witbakkend met koper en zoutglazuur
3	1	8,8	1	2	–	20	1	zandige laag	14e eeuw	siegburg
4	6	126,8	1	2	–	19	2	insteek	13e – 14e eeuw	kogelpot, waarvan een rand (type VIII-17)
5	14	425,1	1	2	–	14	1	steigeraarde	13e – 15e eeuw	roodbakkend, Langerwehe (7x), kogelpot (6x) waarvan een rand type VIII-16 en twee randfrag. bakpan
6	1	9,2	1	2	–	16	1	recent	Nieuwe Tijd	test, witbakkend met koperglazuur
7	1	3,8	1	2	–	11	2	waterput	Late Middeleeuwen	kogelpot
8	3	54,1	1	2	–	19	1	insteek	13e – 15e eeuw	kogelpot (2x), protosteengoed
9	1	30,8	1	3	–	2	1	puinlaag (sloop 1984)	12e – 14e eeuw	kogelpot (type VIII-14)
10	12	139,9	1	3	–	19	1	insteek	Late Middeleeuwen – Nieuwe Tijd	witbakkend, Pingsdorf, protosteengoed, Raeren, kogelpot (7x) waaronder type VIII-14
12	10	178,8	1	3	–	14	1	mestkuil	15e eeuw	roodbakkend, kogelpot (8x)
14	9	21	1	3	–	14	1	mestkuil	13e – 15e eeuw	protosteengoed, kogelpot (8x)
18	16	313,3	1	3	–	29	1	sloot	12e – 14e eeuw	kogelpot (16x) waaronder randen van type VIII-14
20	1	46,4	1	3a	2	–	–	aanleg vlak	14e – 15e eeuw	steengoed (oor) paarse engobe (Duitse Rijnland)
23	69	767,7	1	4	–	29	1	sloot	12e – 14e eeuw	kogelpot met randen van type VIII-14 en fragment schaal type VIII-21
24	6	126,4	1	4	–	14	1	steigeraarde	12e – 14e eeuw	kogelpot met rand van type VIII-14
27	1	25,3	1	5	–	29	1	sloot	12e – 14e eeuw	kogelpot (aanzet zwaluwvoor?)
28	2	155,5	1	5	–	9	1	recent	13e – 14e eeuw	fragment kogelpot, rand schaal met knobbel type VIII-21
32	1	3	1	5	–	18	2	mestkuil	Late Middeleeuwen	kogelpot
36	1	20,3	1	5a	2	–	–	aanleg vlak	Late Middeleeuwen	kogelpot
38	7	284,5	1	6	–	29	1	sloot	13e – 14e eeuw	kogelpot waaronder rand van type VIII-17
40	3	63	1	6	–	14	1	steigeraarde	12e – 13e eeuw	kogelpot, Pingsdorf (2x)
41	1	3	1	6	–	19	1	insteek	14e – 15e eeuw	kogelpot met cordonversiering
42	3	143,9	1	6	–	11	1	waterput	13e – 14e eeuw	kogelpot met rand van type VIII-16
45	5	49,7	1	7	–	29	2	sloot	13e – 14e eeuw	kogelpot
46	16	154,9	1	8	–	29	1	sloot	12e – 13e eeuw	Pingsdorf (2x), kogelpot (13x), bakpan type VIII-20
47	1	38,7	1	8	–	29	1	sloot	13e – 14e eeuw	bakpan type VIII-20
48	2	59,4	1	8	–	18	1	mestkuil	14e eeuw	siegburg (2x)

vnr	N	gewicht	wp	vlak	vak	sp	vulling	spoor of laag	datering	type aardewerk
49	2	63,5	1	8	–	1	3	vast zand	12e – 14e eeuw	kogelpot met rand van type VIII-15
52	1	35,8	1	8	–	29	2	sloot	12e – 14e eeuw	kogelpot, rand van type VIII-15

Bijlage 3 Overzicht van het aangetroffen bouw materiaal (complete stukken).

De onderstaande afkortingen worden in de tabel gebruikt:

kolom	afkortingen
rb	roodbakkend
wb	witbakkend
ob	oranjebakkend
gb	geelbakkend
fai	faience
lgl	loodglazuur
tgl	tinglazuur
zgl	zoutglazuur
eng	engobe
bi	binnenzijde
bu	buitenzijde
geh	geheel binnen- en buitenzijde

Met dank aan de gemeentelijke database van T. Tel (ROEZ).

vr.	volgnr.	put	vlak	vak	spoor	vul	aard spoor	baksel	beschrijving	aantal	L (mm)	B (mm)	D (mm)	datering	opmerkingen
1	4	1	1	0	2	1	laag	rb	vloertegel	1	14	14,2	2,1	begin 17e eeuw	eng met lgl, geel, mortel
1	9	1	1	0	2	1	laag	rb	baksteen, mopsteen	1	27	13	5,4	17e – 18e eeuw	
1	11	1	1	0	2	1	laag	rb	vloertegel	1	21	21	2,8	17 – 19e eeuw	lgl, koperoxide, onderzijde mortel, 1 hoek mist
1	12	1	1	0	2	1	laag	rb	vloertegel	1	21	21	3	17 – 19e eeuw	lgl, eng, onderzijde mortel
1	13	1	1	0	2	1	laag	rb	vloertegel	1	21,2	21,4	3	17 – 19e eeuw	eng. met lgl, koperoxide, onderzijde mortel
1	14	1	1	0	2	1	laag	gb	baksteen, Fries	1	17,6	8,5	3,7	1550 – 1850	mortel, Friese gele handvormsteen
1	15	1	1	0	2	1	laag	rb	vloertegel	1	14,5	14,3	2	eerste helft 17e eeuw	lgl, eng, geel, deel hoek mist, onderzijde mortel
1	16	1	1	0	2	1	laag	rb	vloertegel	1	14,3	14,3	2	eerste helft 17e eeuw	lgl, eng, geel, onderzijde mortel
1	23	1	1	0	2	1	laag	rb	baksteen, mopsteen	1	29	14	6	1450 – 1650	mortel

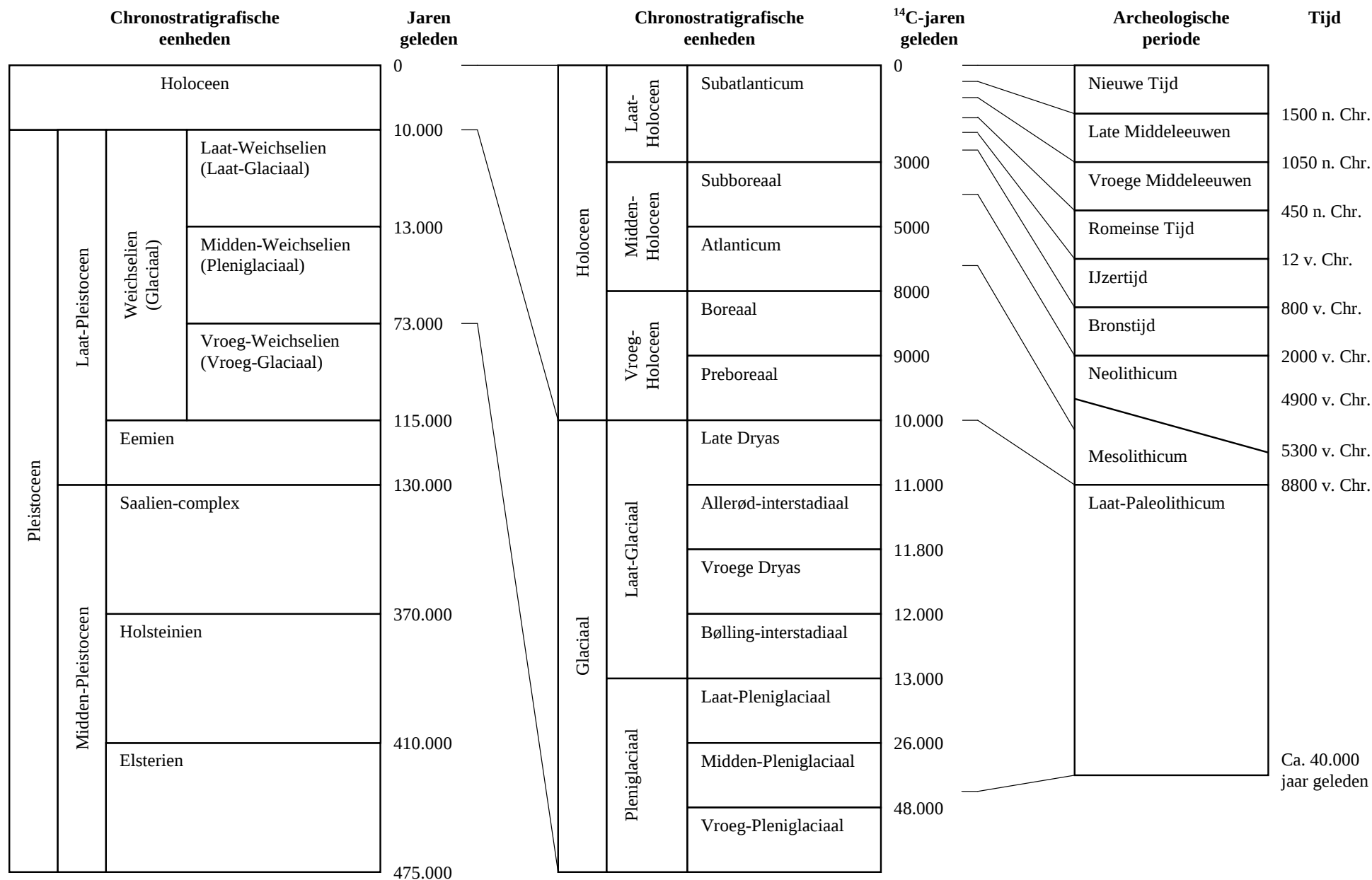
vr.	volgnr.	put	vlak	vak	spoor	vul	aard spoor	baksel	beschrijving	aantal	L (mm)	B (mm)	D (mm)	datering	opmerkingen
7	1	1	2	0	11	2	waterput	rb	putsteen	1	26,5	15,5	6	1550 – 1650	putsteen in 2 delen, lichte mortel
7	2	1	2	0	11	2	waterput	rb	baksteen, mopsteen	1	28	14,5	7	15e – eerste helft 17e eeuw	mopsteen, mortel
13	1	1	2a	1	0	0	–	rb	vloertegel	1	21	21	3	17e – 19e eeuw	lgl, eng, mortel aan zijkan- ten en onderkant
16	1	1	3	0	12	1	muur	rb	baksteen, mopsteen	1	30,5	15	7	15e – eerste helft 17e eeuw	mopsteen, hoek mist, mortel
17	1	1	3	0	28	1	muur	rb	baksteen, mopsteen	1	27	13,5	7	15e – eerste helft 17e eeuw	mopsteen, hoek mist, mortel
19	1	1	3a	1	0	0	–	rb	vloertegel	1	21,3	21,2	2,5	17e – 19e eeuw	lgl, eng, roetsporen, sterke slijtage
20	2	1	3a	2	0	0	–	rb	vloertegel	1	21	20,5	3	17e – 19e eeuw	lgl, eng, hoek mist, mortelresten aan zij- en onderkant
20	3	1	3a	2	0	0	–	rb	vloertegel	1	21	21,0	3	17e – 19e eeuw	lgl, koperoxide, mortel aan zijkan- ten en onderkant, slijtagesporen
21	1	1	3a	3	0	0	–	rb	vloertegel	1	21	21	3	17e – 19e eeuw	lgl, eng, mortel zijkant en onderkant, schelpresten
21	2	1	3a	3	0	0	–	rb	vloertegel	1	21	21	3	17e – 19e eeuw	eng met lgl, koperoxide, mortel zijkant en onderkant, slijtage
35	1	1	5	0	33	1	vloer	rb	vloertegel	1	21	21	2,7	17e – 19e eeuw	eng met lgl, koperoxide mortel aan zij- en onderkant, slijtagesporen
35	2	1	5	0	33	1	vloer	rb	vloertegel	1	21	21	2,6	17e – 19e eeuw	eng met lgl, geel, mortel aan zij- en onderkant
35	3	1	5	0	33	1	vloer	rb	vloertegel	2	21	21	3	17e – 19e eeuw	eng met lgl, mortel aan zij- en onderkant, slijtagesporen
39	1	1	6	0	12	1	muur	rb	vloertegel	1	12,6	12,6	2	1550-1800	eng met lgl, geel, alle oppervlakken mortel, hergebruikt als muursteen
39	2	1	6	0	12	1	muur	rb	vloertegels	2	14,4	14,4	4,4	eerste helft 17e eeuw?	lgl, koperoxide, gemetseld op andere tegel, 12,5 × 12,5 × 1,5 cm, lgl, eng, fragment grotendeels in mortel.
39	3	1	6	0	12	1	muur	rb	vloertegel	1	14	14,7	2,3	eerste helft 17e eeuw?	lgl, eng, geel, onderkant en zijkant mortel
39	4	1	6	0	12	1	muur	rb	vloertegel	1	12	12,2	1,7	eerste helft 17e eeuw	lgl, koperoxide, alle oppervlakken mortel, hergebruikt als muursteen
43	1	1	6	0	42	1	vloer	rb	baksteen, mopsteen	1	27,3	13,4	6	15e – eerste helft 17e eeuw	strijksproen in klei, rood
43	2	1	6	0	42	1	vloer	rb	baksteen, mopsteen	1	26,3	13	5,6	15e – eerste helft 17e eeuw	rood

vnr.	volgnr.	put	vlak	vak	spoor	vul	aard spoor	baksel	beschrijving	aantal	L (mm)	B (mm)	D (mm)	datering	opmerkingen
43	3	1	6	0	42	1	vloer	ob	baksteen, mopsteen	1	30,5	14,6	7,5	15e – 16e eeuw	mortelresten, oranje
43	4	1	6	0	42	1	vloer	rb	baksteen, mopsteen	1	31	14,4	7,5	15e – 16e eeuw	rood
43	5	1	6	0	42	1	vloer	rb	baksteen, mopsteen	1	30,6	14,8	7,2	15e – 16e eeuw	oranje

Bijlage 4 Overzicht van de gescande botanische monsters.

Verklaring gebruikte symbolen (naast aantallen): v = verkoold, +/- = schaars aanwezig, + = aanwezig.

vnr.		15	14	33	32
<i>Cultuurgewassen</i>					
Triticum, kaf	tarwe	–	–	1	
Cerealia, v	granen	–	–	–	1
	peulvrucht (fragment peul)	–	–	1	
cf. Linum	vlas (fragment vrucht)	–	–	–	1
<i>Overig</i>					
Asteraceae	composieten	–	1	–	1
Atriplex	melde	–	1	cf. 1	+
Atriplex, v	melde	–	–	1	
Atriplex/Chenopodium	melde/ganzevoet	1	–	–	
Bidens tripartita	veerdelig tandzaad	1	–	–	
Brassica, v	kool	–	–	–	1
Carduus/Crispus	distel/kruldistel	–	–	–	1
Carex	zegge	–	–	–	1
Cerastium	hoornbloem	–	–	–	1
cf. Medicago	rupsklaver	–	–	1	
Chenopodium	ganzevoet	–	–	1	
Chenopodium album	melganzevoet	–	–	–	1
Eleocharis	waterbies	–	1	–	
indet	indet	+	–	+	
Juncus	rus	–	1	+	
Lamiaceae	netels	–	–	–	1
Persicaria lapathifolia	beklierde duizendknoop	1	1	–	1
Poaceae	grassen	–	1	+	1
Polygonum aviculare	varkensgras	–	–	–	+
Ranunculus sceleratus	blaartrekkende boterbloem	–	–	–	1
Ranunculus	boterbloem	–	1	–	
Ranunculus repens-type	kruipende boterbloem	–	–	–	1
Rosa	roos	–	–	–	1
Rumex acetosella	schapezuring	–	–	+	2
Rumex	zuring (bloemdek)	–	–	–	1
Silene	silene	–	–	1	
Solanum	nachtschade	–	–	–	1
Sonchus	melkdistel	–	–	–	1
Stellaria	muur	–	1	–	
Stellaria media	vogelmuur	–	–	1	
Urtica dioica	grote brandnetel	–	–	1	1
<i>Acari</i>					
	mijten	–	–	–	+
	mos	+	+	+	+
	insecten	–	–	–	+
<i>Advies</i>					
	–	+/-	+/-	+	

Bijlage 5. Een overzicht van geologische (chronostratigrafische) en archeologische periodes. Door: A.J. Wullink. Gebaseerd op: Brandt et al. 1992; De Mulder et al. 2003; Berendsen 2004.